

56829

**DISSERTATIONES
EX BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE**

2.

**SZEGED
HUNGARIA
1976**

MAR 2 1976

DISSERTATIONES
EX BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

2.

MADER BÉLA

**A Tudományos Gyűjtemény története
Fejér György (1817—1818) és Thaisz András
(1819—1827) szerkesztősége idején**

SZEGED
1976

Redegit
BÉLA KARÁCSONYI

Szerkesztette
KARÁCSONYI BÉLA

A Tudományos Gyűjtemény első hosszú életű hazai tudományos folyóiratunk. Az 1817-es évtől indulva a század harmincas éveig az egyedüli olyan, rendszeresen megjelenő orgánus, mely szaktudományi értekezéseken kívül a századelő szellemi életére jellemző s azt alakító, befolyásoló teoretikus irodalmat is közöl. Jelentőségét nem szükséges sem felfedeznünk, sem bizonyítanunk: számos történettudományi, irodalomtudományi, irodalomtörténeti munka hivatkozik rá, már megindulásától kezdve. Ennek ellenére történetének önálló tanulmányozása még nem volt vizsgálat tárgya. Előzményeivel, alapításának körülményeivel, szerkesztőivel, irányváltozásaival több munka foglalkozik ugyan, de csak részletekben és közvetve.¹ Dolgozatunkkal az a célunk, hogy az 1817-től 1841-ig élt folyóirat történetének megírása első lépéseként azt a szerepet világítsuk meg, melyet a Tudományos Gyűjtemény első két szerkesztője — Fejér György és Thaisz András — idején a magyar kultúra fejlesztésében betöltött.

I.

A nemesi eredetiség-program kibontakozása a folyóiratban Fejér György szerkesztősége idején (1817—1818)

1816 augusztusának elején Trattner János Tamásnál a Tudományos Gyűjtemény megindítását elhatározó társaság — Fejér György, Jankovich Miklós, Kulcsár István, Horvát István, Pethe Ferenc, Vitkovics Mihály, Szemere Pál, Teleki László, Teleki József és mások² — egy, már a század első évtizedétől fogva szervezett és óhajtott folyóirat ügyében jutottak megegyezésre. Az együttműködésre alkalmasnak ítélt leendő munkatársaknak ugyanezen hónap 12-én elküldött Trattner-levél³ már világosan körvonalazza a kiadandó időszakos írás célját és jellegét, a megjelent első kötet címlapverzóján pedig az eredetiség hangsúlyozását bizonyító szavak olvashatók: "E Tudományos Gyűjteményben közöltetnek ... eredeti ... tudós érte-

kezések ..."

A folyóiratot megindítók közül Fejér szerkesztői időszakában a lap sorsára legnagyobb befolyást gyakorlók az előbbieken név szerint megjelöltek. Fejér, Jankovich és Horvát ezen — a hivatalosan még nem szervezett — társaságon belül is külön csoportot alkot. Fejér György és Horvát István egyaránt kismanesi származású. Mindkettőjük szülei azonban olyan nemesemberek, kik nagyon is polgári foglalatossággal (Fejér apja ács volt a Festetics grófok keszthelyi birtokán, Horvát apja "zubboncsi", azaz zubbonykészítő) biztosították családjuk megélhetését. A nemesi életformától való kényszerű eltérésüket a nemesi büszkeség töretlen megőrzése és a magyaros érzések túláradó ápolása kompenzálta. Fiaik így otthonról a magyar ősi dicsőség megfellebbezhetetlenségét hozták magukkal, s ezzel felvértezve kora gyermekkorukban daccal és önérzetesen viselték a magyar nyelv használata miatt kapott büntetéseket, ifjúkoruk felső iskoláiban tanulva pedig örökre elkötelezték magukat a nemzeti kultúra művelésére, a magyar és magyar vonatkozású tudományok munkálására. Hozzájuk kapcsolódik Jankovich Miklós, aki jómódú horvát nemesi család sarja. Ennek ellenére talán nincs a magyar hagyományoknak, tárgyi emlékeknek buzgóbb ápolója és gyűjtője, a magyar nyelvnek harcosabb védelmezője, mint éppen ő. Már 1806-ban a magyar nyelv védelmében iratot szándékozik kiadni, egy tanulmánytöredékében pedig — származását szinte megtagadva — elítéli a horvátoknak a magyar nyelv kiszorítására irányuló törekvéseit.

Ezek az indíttatások, a belőlük következő elvek sok rokon vonást mutatnak, az induló folyóirat szellemi arculatára nézve pedig meghatározóak.

A Gyűjtemény nemcsak az első jelentős, hazai tudományos folyóirat, de az ország szellemi központja létrejöttének látható jele is.⁴ Igaz, ekkor már jó ideje a fővárosban működik az egyetem, de a tudományos élet szervezésének minden, eredményre vezető törekvése nélkül. A tudományos központokat eddig a provinciális (debreceni, sárospataki, pápai stb.) kollégiumok jelentik, az ország számos városában működő akadémiák és liceumok mint megannyi elszigetelt intézmény működnek, s — kevés kivételtől eltekintve — egyre biztosabban szakadnak le az európai

tudományosság mögött. Vitkovics, Kultsár és Teleki László irodalmi és tudományos szalonjai⁵ a fővárosban tartózkodók számára bőven kínálnak eszmecserélő lehetőségeket, ám a vidékre való különösebb visszahatás nélkül. Kazinczy Széphalma még irodalmi központ, azonban hovatovább inkább csak a különböző nézeteket kommentárokkal ellátva továbbító, semmint egyértelműen irányító állomás.

Az informálási és informálódási lehetőségek még a tudomány és irodalom -- csak alig-alig különváló -- területeinek művelői között is szűkösek, a szélesebb közönség befolyásolására a könyvkereskedelmi forgalom minimális volta, a még mecénások támogatta néhány folyóiratkezdemény gyors kimúlása következtében kevés mód kínálkozik.⁶ Ebben a helyzetben egy hiradás a szellemi központ megalakulásáról, egy jeladás a magyar tudományos élet megszervezésére törekvésről, egy soha ennyi előfizetőt nem számláló, anyagilag megalapozottnak tűnő folyóirat kiemelkedő jelentőséggel bírt. Az alapítók ezzel tisztában is vannak. Okulva az előző kezdeményezések kudarcából, az ütköző felületeket minden oldalról igyekeznek csökkenteni. Kizárják a folyóiratból a kimondottan politikai témákat, de teológiai kérdésekről sem óhajtanak értekezéseket felvenni. A látszólagos vallási türelem időszakában gondosan ügyelnek arra, hogy a szerkesztő bizottságban egy katolikus pap (Fejér), egy lutheránus tudós (Schedius) és egy kálvinista (Pethe) foglaljon helyet.⁷ A nyelvújítási viták végkifejletének idején "középpárt"⁸ jellegűket nyilvánítják ki, ámbar Fejér, Jankovich és Kultsár, valamint Horvát István, dunántúli kapcsolataik révén is, inkább a mérsékelt ortológusok táborába tartozik.

Életképes folyóiratot akarnak, nem szerveződnek egyelőre tudományos egyesületté, hogy -- az ilyen törekvéseket akadályozó -- Bécs ne vonja vissza a folyóirat engedélyezését. Amilyen mértékben biztosítják folyóiratuknak a korban magyar nyelvű tudományos folyóirat számára elérhető közel legnagyobb nyilvánosságot, annyira erőteljes a törekvésük, hogy a megvalósuló időszak irás egy határozottan megfogalmazott eszmeiség, a magyarosodás konzervatív kismemesi programjának hirdetője legyen.

Az induló folyóiratok első füzetei, számai mindenkor arra törekszenek, hogy az alapelveket, célokat az olvasóközönség elé

tárják. Nincs ez másként a Gyűjtemény esetében sem. Az első kötet értekezései, nemkülönben szerkesztésmódja⁹ az alapítók szándékait világosan mutatják. Az előszó általános jellegű megállapításai a folyóirat szükségességét indokolják¹⁰ a felvilágosodás jellegzetes gondolatsora alapján.

Fejér indító programértekezése,¹¹ a terjedelme miatt három egymás utáni kötetben megjelent "A nemzeti culturáról közönségesen, s a magyar nemzet culturájáról különösen" c. tanulmány első két részében a nemzeti kultúra mibenlétét s annak kialakító, fejlesztő tényezőit elemzi, hogy a harmadik részben megállapíthassa: a magyar nemzetnek buzdításra, fiai munkálkodására van csak szüksége ahhoz, hogy kultúrája méltó fényrel tündököljön, mert az alapok s a tökéletesítés, a "kimiveltetés" eszközei adva vannak. A nemzeti kultúra alapja "a polgári társaság", azaz a társadalom. Ennek leszögezése ad alkalmat Fejérnek arra, hogy a saját és az alapítók kiindulópontját rögzítse: a társadalom a keresztény feudális társadalom, a "királyok, statusok és rendek" társadalmá. Következésképpen a nemzeti kultúra egyenlő a nemesi kultúrával, a nemzeti egyenlő a nemesivel és csakis azzal. Fejér ezzel nemcsak a belső értékrendet állítja fel, kizárván a népit, a népi eredetűt a nemzeti kultúra köréből,¹² de a folyóirat által közölni kívánt értekezések eszmeiségét is körülhatárolja, a nemesi fogantatás kívánalma jegyében.

Jankovich amellet, hogy Fejérrel a belső értékmérce kijelölésében teljesen egyetért,¹³ az alapítók "egyetemes" érték-skálájára is utal "Magyar nyelven jegyzett történeteinkről" című irásában: a magyar nemzeti kultúra egyenrangú a külföld kultúrájával, ha éppen nem magasabb rangú annál, hiszen relative régebbi.¹⁴

Az első kötet harmadik tanulmányának írója az elméleti beállítottságú Schedius, ki első értekezését a nemzetiség fogalma meghatározásának szenteli, mintegy támogatva az előző két irásban tett megállapításokat. Schedius rámutat a nemzet, nép, ország "rokon képzetek" felcserélésének veszélyeire, a fogalmak tartalma közötti különbség egyértelmű feloldását Arisztotelész-től Montesquieu-n át a legújabb teoretikus irodalomban, Bonstetten, Zimmermann és Villers munkáiban keresvén. Végül azonban a forrásként nem hivatkozott Herder nézeteit tükrözi saját

véleményeként, amikor a nemzetet "orgános" testként határozza meg, a nemzet, nép, ország különbségét a szerves és szervetlen testek különbözőségével azonosítva. A szervességet biztosító, fenntartó erő a nemzet lelke, amely eredettől fogva van és állandó.¹⁵ A szerves test öntörvényü, maga határozza meg fejlődését, így a nemzet is "önnön magából veszi polgári életének minden formáit, változásait, functióit".¹⁶ Állandóság és öntörvényűség: ebből következik a Schedius által ugyan így meg nem fogalmazott, állandóságot jelentő és hordozó nemesi múlt, s az öntörvényűség értelmében a belső érték -- "magyar" érték -- felé fordulás és csak a belső érték elfogadása. A nemzetiség mint eszme egyenlő tehát a magyar értékek, a nemesi értékek (és csakis ezek) elfogadásával, sőt, a nemzet "lelkét" istápoló, erősítését és felragyogtatását célzó eszme -- képviselői szerint -- egyenlő minden magyarnak, minden nemzetinek értéké nyilvánításával.¹⁷ A kor érdeklődő s a problémák iránt fogékony embere ezt a megállapítást szűrhetette le magának,¹⁸ még akkor is, ha Schedius utal a külső befolyások, idegen értékek asszimilálásának lehetőségére is, de mondatában a teljes elutasítás lehetőségét is felemlíti.

Horvát István az első kötetben néhány magyar és erdélyi, a 15. században élt nyomdászról irt ismertetővel jelentkezik; legfőbb célja, hogy cáfolja a Magyarországgal kapcsolatos külföldi "balvélekedést". A dolgozat egy mondatát érdemes kiemelni. Műve indítéka: "Lássák belőle a szentelének, hogy a magyarok azt is korán megtanulták ..."¹⁹ -- s most túllépve az adott értekezésen -- a pontok helyébe bármit be lehet helyettesíteni, mert ez a horváti álláspont: a történelmi időkben a magyarok is mindent fel tudnak mutatni, amit a külföld, a jelen visszamaradásáért viszont egyedül a külföld felelős.

Támadónak tűnik e hang, pedig tulajdonképpen védekező, mint általában a fejéri--jankovichi--horváti álláspont. Védekezési kényszerük szükségszerű velejárója annak, hogy a hagyományos nemesi nemzetfelfogás, a nemesi alkotmány megváltozhatatlan és megváltoztathatatlan szentségként való tisztelete még a szentszövetségi hatalmak államférfiai szemében is kényelmetlennek, sőt bizonyos elemeiben elavultnak tűnik, de egyben annak is, hogy a bécsi törekvések reálisan fenyegethetik a magyar nemzeti létet. A nemesi magyarság-konceptió minden ellentmondá-

össága erre a két tényezőre vezethető vissza. Képviselői ki-
lépnek a passzivitást vallók köréből, minden törekvésük a ma-
gyar nyelv az e nyelven művelt tudomány és irodalom fáradha-
tatlan előrevitele. Ennek az akkor szükségszerű s önmagában di-
cséretre méltó tevékenységnek a során azonban a torz nemesi vi-
lágkép és a túlhaladott nemzetszemlélet két irányban is leszű-
kíti programjukat.

A Fejérék képviselte nemesi literátorság védekezik. Óvja a
hazai alkotmányt, a hazai nyelvet és a hazai kultúrát. Totális
védekezést folytat, amelyben nem engedhető meg, hogy az ellen-
ség tudomást szerezzen egy-egy védpont gyengeségéről. Inkább
arról kell azt meggyőzni, hogy nincs sebezhető pont. Aki mégis
-- tegye bár a megerősítést kívánó jó szándékból -- felhívja a
figyelmet egy-egy ilyen pontra, az nem hazafi.²⁰ A támadásokat
külföld felől érzékelik. Ez a külföld egyértelműen Bécs. A vá-
lasz viszont az, hogy a védők minden külföldi elől igyekeznek
elzárkózni. (Ez az elzárkózás is ellentmondásos, erre később
visszatérünk.)

Ugy véljük, az első kötet e néhány értekezése eléggé egy-
értelműen ismerteti az alapelveket, célokat. A tanulmányok mel-
lett a két korabeli folyóirat-tartozék, a mottó²¹ és a "vig-
nnett"²² is világosan fejezi ki ezeket. Az elmondottak alapján
már felvázolhatók a Tudományos Gyűjtemény nemesi magyarság-
programjának főbb jellemvonásai. Az első az eredetiség-koncepció,
amely azonban nem a romantika eredetiség-fogalmából nyert
indittatást. Nem az író, a tudós korlátok közé nem szorított
megnyilatkozását, a témák közötti szabad csapongást, a zseni
esztétikai értékű önkifejtését (az utóbbiak természetesen első-
sorban az irodalomra vonatkoznak) célozza, hanem a külföld
szellemi behatásától lehetőleg mentesen, eddig még ki nem mun-
kált magyar területeket feltáró, illetve ilyeneken dolgozó ma-
gyar nyelvű munkákat kíván. Az eredetiség itt csupán mint a
fordítás és az átdolgozás, mint a külföldi ellentéte jelenik
meg. Ez az első jellemvonás, de egyben a program első leszűki-
tése is. A másik az, hogy a magyar nyelvű alkotások tematikájuk-
at olyan területekről vegyék, melyek a nemesi nemzet dicsősé-
gére szolgálnak, ennek fennmaradását és megerősödését teszik
lehetővé.

A Tudományos Gyűjtemény enciklopédikus folyóirat. Következett ez mindenekelőtt a magyar tudomány fejletlenségéből, másrészt művelőinek felkészültségéből és az olvasóként számbajöhető műveltségének jellegéből.²³ A polihisztor enciklopédikus jellegű széleskörűsége szükségszerű, egy területen azonban szűkíti a folyóirat: kirekeszti a szépirodalmat. "A Tudományos Gyűjteménynek csak tudós dolgok lehetnek tárgyai; csupán mulatságos darabokkal azt bé nem tölthetni" -- közlik rögtön az első kötetben az "Egybe szerzők". Ebből világos, hogy Fejérék alapelveiket elsősorban a tudományok területén kívánják folyóirataikban -- de általában is -- érvényesíteni. Az eredmény az, hogy az enciklopédikus jelleg ellenére azok az értekezések vannak túlsúlyban, amelyeknek témaválasztása lehetőséget ad az alapelvek támogatására, illetve illusztrálására.

A számban és jelentőségben is kiemelkedő -- főleg a nyelvújítással foglalkozó -- nyelvtudományi írások mellett elsősorban a nemzeti tudományok: a hazai történelem, a magyarországi statisztika, a honismeret ("geographiai állapot"), a magyar irodalom elméleti kérdései, a magyar törvénytudomány köréből vett értekezések jellemzik a folyóirat első időszakát. Ha a részletes elemzés igénye nélkül²⁴ igyekszünk ezekről a tanulmányokról képet adni, az alábbiakat állapíthatjuk meg.

A folyóirat mérsékelt ortológus jellegét az ortológus és neológus álláspontot részletkérdésekben kifejtő írások aránya, valamint a neológus értekezések szerkesztői -- többnyire vitázó -- észrevételekkel történt kiigazítása mutatja. A mindkét tábor híveinek nyilvánosságot teremtő szerkesztés azonban éppen ortológus hajlamai miatt ebben az időszakban nem tud alkalmat adni a harc közmegegyezéssel történő lezárására.²⁵

A történeti tárgyú értekezések többnyire részletkérdésekkel foglalkoznak, tematikájuk mind az általuk vizsgált korszak, mind a tárgy aspektusából nézve rendkívül változatos.²⁶ Ez jele egyrészt az adott időszak szintézisteremtésre nem alkalmas légkörének, másrészt a folyóirat enciklopédikus jellegén belül ki nem dolgozott szerkesztési koncepciónak. A tanulmányok között számos életrajz, magyar hazafiak életrajza szerepel, a "mának" példaként. A hagyományok, a múltból származó értékek megbecsülésének kívánalmát a régiségekről, ezek gyűjteményeiről, a hi-

res könyvtárakról származó beszámolók tükrözik.

A statisztikai jellegű írások célja a hazai teljesebb, részletesebb megismertetése. A századfordulón megjelent német nyelvű Schwartner-mű²⁷ állításai, adatai sokakat ellenkezésre készítettek, másokat pedig a munkálkodás hazát ismertető jellege vonzott. A megnövekedett statisztikai irodalom jelentős része a Tudományos Gyűjteményben jelent meg. Különösen Fejér jeleskedik, hogy a statisztika számszerű eszközeivel is kedvező képet fessen a magyarságról, s példája nyomán egyre-másra jelennek meg a vármegyéket, városokat és más településeket, ezek adott viszonyait bemutató írások. Nehéz ezeket elválasztani a "honi-mereti" értekezésektől, az utóbbiak azonban nem adataikkal, inkább az ismertetett hazai táj lelkesült hangú leírásával tűnnek ki.

A törvénytudományi értekezések kivétel nélkül a nemesi alkotmány egy-egy részlemét veszik tárgyal, s -- akaratukon kívül -- illusztrálva az alaptörvény túlhaladottságát, elsősorban a külföld megállapításai elleni vitairatok.

A felsorolt területek -- tudományszakonként csoportosítható -- értekezései adják a Fejér által szerkesztett anyag gerincét. Mellettük még néhány tudományszak jelentkezik, de csak kisszámú tanulmánnyal. Ilyenek a (főleg vallási, ill. vallás-erkölcsi alapokon álló nevelési rendszereket ismertető és javasoló) neveléstudományi írások és az inkább ismeretterjesztő jellegű természettudományi, orvostudományi értekezések.

Ezekon kívül számos értekezés nehezen osztható bármiféle tudományág körébe,²⁸ inkább csak erkölcsi célzatú elmélkedések.

Fejérék "tisztai" tudományosságra törekvése, e törekvések kezdetei nem változtathattak és nem is változtattak egy csapásra a tényen: az irodalom és a tudomány kapcsolata ekkor még annyira szoros, hogy különválásukról alig beszélhetünk. Így az irodalom -- összefonódva a nyelvi problematikával (nyelvújítás) -- az a terület, tudatforma, amelyre az induló folyóirat elvei a leginkább hatással vannak, jóllehet Fejérék közvetlen célja nem ennek a szférának a befolyásolása. Az irodalomra gyakorolt hatás jelentős voltát bizonyítja az a tény, hogy az eredetiség "igazi, romantikus hirdetőinek egyik feladata épp e nemesi konzervatív irodalomfelfogás kritikája, visszaszorítása lesz."²⁹

Ha a szépirodalomnak nem is, de az irodalom elméleti kér-

déseinek és az irodalmi kritikának helyet biztosított a folyóirat. Az irodalomtudományi tárgyú értekezések -- a folyóirat szerkesztési ellentmondásainak egyik illusztrációjaként -- nem a leszűkített nemesi eredetiség-koncepciót, ill. ennek irodalmi vetületét igyekeznek a köztudatba ültetni. A mindössze hét, e tárgykörben mozgó tanulmány közül három³⁰ poetikai, verstani elméleti kérdéseket fejt ki, egy pedig a Vitkovics előtt magyar nyelven író óhitűek (szerbek) neveit sorolja fel. Ez utóbbi értekezés a szerkesztés tendenciáját is tükrözi, írója a következő óhajjal fejezi be mondandóját: "Adja a magyarok Istene, hogy minden hazafi magyarul írjon, és szaporítsa számát a magyar íróknak".³¹

Az eddig még nem említett három további irodalomtudományi írás bizonyos mértékig egységes vonulatot képez. Mindháromnak központi témája a romantika, pontosabban a neoklasszicizmus és a romantika éles határokkal el nem váló, átmeneti időszakának kérdése. A sort Teleki József értekezése nyitja -- "A régi és új költés különbségeiről", mely a görögös jellegű klasszicista verselést és az új, a "romántos", romantikus költést mint egymást ki nem záró, összeegyeztethető kifejezési módokat mutatja be, felvázolván a romantika világirodalmi fejlődéstörténetét.³² A Teleki-értekezésre rimelő Szemere-tanulmány -- "Tárgy és nyelv a költésben"³³ -- Teleki megállapításait a hazai fejlődés vonulatán alkalmazza, a Telekinél hiányzó magyar fejlődésrajzot adván meg. A Kazinczy-tanítvány Ungvárnémeti Tóth László Pindarosról írott munkájában -- "A költőnek remekpéldáiról, különösen Pindarról, s Pindarnak versmértékéről"³⁴ -- a klasszikus példakép kifejezetten romantikus minőségeket tükröző tulajdonságait emeli ki a hazai költészet számára követendő eszményként.

Mindhárom, a hazai romantikus fejlődés szempontjából az irodalomtörténet által kiemelkedően értékesnek tartott munka az eredetiség, a romantikus eredetiség-eszme kifejtése is egyben, bár különböző fokon. Messze túlhaladják a horváti--jankovich--fejéri eredetiség-koncepciót. Sőt! Ungvárnémeti Tóth tanulmányának bevezető része szinte tételes kritikája a szerkesztőség nézeteinek. Az eredetiségről szólva a következő megállapítást teszi: "Az eredetiséget, ha nem ha azt a tudatlanságban állítjuk, nem rontja el az olvasás: mert nem azért olvasunk

mindég, hogy valakinek gondolatit, s képeit el szedjük..., hanem hogy ... a mit a jobb izlésűek szépnek ismernek, s mi is ollyannak találunk, arról magunknak himet varrjunk..."³⁵ Mi ez, ha nem -- Kazinczy szavaival élve -- a "külföldi szép és jó" alkotó felhasználására való felhívás? Egy másik helyütt a fejé-ri--jankovichi "régi" és "nemzeti" értelmezés ellenében szól: "A magyaroknak igen sok köz daljaik (scolia) vagynak, mellyek valóban Anacreoni kedvességet lehellenek, s annál is inkább megérdemlenék, hogy öszveszedje őket valaki, mivel többnyire együgyűek (sőt a Csere-háton asszonyok, s lányok) által szerez-
tetnek,"³⁶ s a nemzetnek gyermekkori bélyegét legtisztábban ad-
ják elő. Mert egyedül csak a köznép az minden nemzetben, melly ... eredeti tulajdoniból a tökéletesedés rovására nem sokat ve-
szít."³⁷ A leszűkített eredetiség-program ellenében azonban ta-
lán a legélesebben akkor fogalmaz, amikor ezt mondja: "A nemze-
tiségnek, a mi valóban nemes derékség, nem kellene megfojtani a
világ polgárságot", s túlzottnak tartja a félelmet a külső ha-
tásoktól: "A mellett marad a magyar örökké magyar, bár mi tu-
dós, bár mi vitéz legyen, úgy hogy épen olly igazságtalan a pa-
nasz a korcsosodás ellen, a milyen helytelen miatta a féle-
lem."³⁸

Többször utaltunk már az eddigiekben a folyóirat és a szerkesztés ellentmondásosságaira. A külföld behatásától való félelem s ugyanakkor -- éppen Fejér összeállításában -- külföl-
di tudományos műveket tartalmazó bibliográfiák közlése (hazánk-
ban először!),³⁹ a konzervatív eredetiség-elvelet sugalló s ki-
fejtő értekezések és az azok ellenében ható tanulmányok egymás-
melléttsége olyan ellentmondások, amelyek arra utalnak, hogy
bár a folyóiratot egy csoportosulás tartja kézben, ez a csoport
ideológiailag nem teljesen egységes, s ami fontosabb: az egyet-
len magyar tudományos folyóirat nemzeti szócső is. A hazai
szellemi élet mozgásai, küzdelmei tükröződnek benne nemcsak az
értekezések, de a kritikák, illetve a kritikával kapcsolatosan
kifejtett nézetek területén is.

A Tudományos Gyűjtemény az első hazai kritikai folyóirat.
Nincs lehetőségünk, hogy mélyebben vizsgáljuk a folyóirat első,
Fejér vezette időszakának összes kritikáit, csak arra szoritko-
zunk, hogy felvázoljuk a kritikával kapcsolatos, sokaktól támo-

gatott szerkesztői álláspontot és az ennek ellenében ható, konkrét kritikákból kielemezhető nézeteket.

A Gyűjtemény külön rovatot tart fenn a kritikáknak: "Hazai literatura" és "Külföldi literatura" címmel. Ezekben, a minden havi kötetben ismétlődő rovatokban mindenféle tárgyú művet, a "Külföldi literatúra"-ban ezenfelül a Magyarországra bármely szempontból vonatkozó folyóiratcikket is recenzál (természetesen válogatva). A recenziók aláírását a szerkesztőség nem követeli meg, ennek következményeként a kritikákban nem ritkák a személyi támadások. Ez pedig a szerkesztőség szándéka ellen van, mert egyrészt alapot ad a "külföld"-nek a magyar tudományosság lebecsülésére, másrészt sokakat elriaszt a folyóiratban való publikálástól.⁴⁰ Az éles hangú, vagdalkozó bírálatokkal szemben a folyóirat szerkesztősége a mérsékletet hirdeti. Ez a mérséklet azonban nemcsak a személyes élek tompítására vonatkozik, hanem az alapelv jogát kívánja magának. A szerkesztőség kritika-elveit nem Fejér vagy Horvát fejti ki, hanem a folyóirat magyaros tendenciájára rezonáló, Füredi Vida álnévet használó Kisfaludy Sándor.⁴¹ A recenziókról általában szóló tanulmányának⁴² hét pontja híven mutatja a korabeli kritika állapotát. A valóban felkészült tudósok recenzióit előremozdító hatású tetteként értékeli, de ilyen kevés van: "Vannak, de kevesen, kik a hasznos, és nemes tzelnt mindég szem előtt tartván ... a közjót előmozdítani igyekező szép szándéktól vezéreltetve, mind a ditséretben, mind a helyben-nem -hagyásban bölts mértéket tartanak. Ezek köszönetet érdemelnek..."⁴³ Követendő példa tehát szerinte: túlságosan nem dicsérni, túlságosan nem szidalmazni, mindezt a nemzet boldogítása érdekében: "Hazámfiak! szeressük, segítsük, türjük egymást, fussunk összefogott erővel ... a leg ditsőbb tzelra nemzetünknek boldogítására!"⁴⁴

Helyénvaló felszólítás. Csakhogy a "magyaros összefogást" szűken értelmezők a kritikák élesen és az előrehaladás érdekében szükségszerűen kimondott igazságait minden esetben a személyes támadással azonosították, mérsékletre intésük egyenlő a hibák, hiányosságok elkendőzésére történő felszólítással, s a szerző ennek mikéntjére is javaslatot tesz: több tudósból összeálló társaság készítse a recenziókat: "itt egyik a másiknak hevességét hűti, élességét mérsékli; egyik a másiknak botlását megigazítja, által ugrását helyrehozza."⁴⁵ A magyarokról vagy

jót, vagy semmit jankovichi--horváti elv szelidebb megfogalmazása ez a kritikai mérséklet.

Vannak azonban, kik nem követik, és a személyes támadás vádjával mégsem illethetők. Közülük is kiemelkedik Kölcsey, kinek a Gyűjteményben három kritikája jelent meg.⁴⁶

A megjelenés sorrendjében az első a Kis Jánosról -- verseinek háromkötetes összeállításáról -- szóló bírálat. Az első jelentkezés alapján úgy tűnik, hogy Kölcsey teljesen egyetért Fejérék kritikáról vallott elképzeléseivel. A józan hangú, mértéktartó kritika példája, Fejérék örömmel fogadják.⁴⁷ Csakhogy Kölcsey és a folyóirat alapállása merőben különböző. A közép-szerű Kis Jánost nem azért emeli legkiválóbb költőink közé, hogy újabb bizonyítékát adja a magyarság lángelmékben való gazdagságának, kultúrája magasrendűségének, hanem azért, hogy néhány valóban meglévő, kitűnő tulajdonságot, ill. néhány Kistől számonkért [!] tulajdonságot állítson a fiatal írók, költők elé példaként, vagyis hogy "ifjainknak mustra és tükör gyanánt" szolgálhasson.⁴⁸

A másodikként megjelent Kölcsey-recenzió időben jóval a Kistről szóló előtt született.⁴⁹ A Csokonait -- tévesen -- elmarasztaló kritika azonban valódi kritika, nem az egymás élességét tompítandó, tudós társaságot recenzensként kívánók szája ize szerint való, hanem egy erős egyéniségnek a befogadó közönség szempontjait is szem előtt tartó ítélete. Ez a második kritika már sokkal kevésbé tetszett a folyóirat szerkesztőségének,⁵⁰ a harmadik -- Berzsenyit bíráló⁵¹ -- pedig egyszerűen botrányt okozott. Az egyben szerkesztői ülésenként is megtartott Trattner-vacsorán, amikor a fogalmazványt felolvasták, a jelenlevők közül szinte mindenki (Vitkovics és Szedliczky Imre kivételével) támadta, különösen pedig Horvát István. Elsősorban nem is a Berzsenyit elmarasztaló kitételek miatt, hanem -- ahogy Kazinczytól értesülünk -- mivel "Kölcsey azt mondta, hogy a rá-cokknak több poézisek van, mint a magyaroknak eddig volt".⁵² A kritika végül is az inkriminált részek kivételével jelent meg⁵³, csonkán is Kölcsey győzelmével: itt fogalmazódik meg ugyanis a gondolat, a nemzeti eredetiség azon gondolata, amelyben a nemzeti és az eredeti hosszú időre meghatározóan -- és a nemesi eredetiség torz koncepciója ellenében -- egyéforrva indul el a magyar szellemi életben.⁵⁴

Horvát István kikelése a "szerb dalok" ellen egy olyan tényezőre világít rá, amelyről eddig nem szóltunk. A nemesi eredetiség-program és a folyóirat hangadóinak erőteljes nacionalizmusa ez. Pándi Pál tanulmányában⁵⁵ időszakunkra vonatkozóan is meggyőzően fejti ki, hogy a nemzetszemléletből ekkor miért nem hiányozhattak a nacionalista vonások sem, ha az irodalomban sokszor a minőség, a művészi igény rovására is. Egy bizonyos ponton ez a nacionalizmus is szükségszerű, annyira az, amennyire a Habsburg-elnomás tény. De a nacionalizmus a nemesi eredetiség elvét vallóknál nem pusztá Habsburg-, pontosabban osztrákellenesség, hanem a szó mai értelmében vett nemzetiség-ellenesség is, bármennyire logikátlanak is tünik számunkra ez utóbbi. Az a nemesség, amelynek képviselője Horvát, vagy akár Jankovich és Fejér, magát önálló nemzetnek tartja, és az egységes birodalomhoz csupán a közös uralkodó személye révén érzi odakapcsolva; a régmúlt közös uralkodója (uralkodói) alapján már lázadásnak minősít minden, nemzetiségi részről jövő "nemzeti" megnyilvánulást.⁵⁶ Vagyis a szlováktól, szlovéntől, románától, szerbtől stb. megköveteli, hogy magyarnak vallja magát, s ezzel egyidőben tiltakozik minden olyan törekvés ellen, amely -- hasonló jogon -- őt elnémetesíteni szándékozik.

Ennek a nacionalizmusnak a Fejér-féle szerkesztés alatt az a következménye, hogy a folyóirat a nemzetiségi, nem magyar nyelvű tudományos és szépirodalmat figyelmen kívül hagyja, értékeit nem ismeri el, s negligációját szélesebb körre is kiterjesztvén, a szomszédos, a nemzetiségekkel rokon népek kulturális értékeiről sem tudósít.

Ilyen előzmények után, a folyóirat második évének végén veszi át a szerkesztést Thaisz András -- olyan körülmények között, melyekről részletesebben kell szólnunk.

II.

A Fejér—Thaisz váltás

A folyóirat kiadója Trattner János Tamás, a magyaros érzelmeiben Horvátnál, Jankovichnál és Fejérnél cseppet sem szegényebb nyomdatulajdonos. A vállalkozásban az ő pénze van, a szerkesztőségi ülések az ő vacsoráin zajlanak,⁵⁷ s Trattner úgy érzi, hogy ezek következtében joga van a folyóirat szellemi i-

rányításában is részt venni. Ebből sok vita, torzsalkodás származott.⁵⁸ Mivel Fejér mint szerkesztő és Trattner mint nyomdatulajdonos és kiadó egyre inkább presztizskérdést csinált minden kis ügyből, nyílt szakításra is sor került közöttük. Az összetűzést részletesen nem ismertetjük -- mind Fejér, mind Trattner bőven és saját szemszögből beszámol róla Kazinczynak --,⁵⁹ a tényt is elsősorban azért említjük, mert kiindulópontja az első magyar folyóirat-szerkesztőség hivatalos megalakulásának: a Tudományos Gyűjtemény Egyesületének létrejöttét most már a helytartótanács is engedélyezte. A Fejért támogató alapító tagok ugyanis a helytartótanács-hoz fordultak, hogy új folyóiratot engedélyezzen számukra, amennyiben Trattnerrel megegyezni nem tudnak. Nyitrai Mátyás konziliárius foglalkozott az ügyvel, s Trattnert és az alapítókat jogaik és kötelességeik tisztázására szólította fel. A felhívás⁶⁰ eredménye a Tudományos Gyűjtemény Szerzőinek Egyesülete és a kiadó, Trattner között 1817. december 23-án létrejött megegyezés, a Kötelezés.⁶¹ Ez név szerint említi a szerzők egyesülését, s mivel az egyezményt a helytartótanács is jóváhagyta,⁶² az egyesület megalapított. Rendszabályait -- amelyek tulajdonképpen az eddigi szokásjog tétéles megfogalmazásai -- az egyik alapító, Forgó orvosdoktor készítette el, ennek helybenhagyása azonban csak 1818 végén történt meg.⁶³

Az egyesület -- mely magát többször emlegeti Tudományos Gyűjtemény Intézete néven is -- elnökévé Jankovich Miklóst, szerkesztővé Fejér Györgyöt, segitőtársaivá Pethe Ferencet és Schedius Lajost választotta meg. Röviddel a megalakulás után azonban már a lassú felbomlás is megkezdődött. Fejér, aki élete egyik fő céljának a kanonoki méltóság elnyerését tekintette, ugyan nem kanonok lesz, de a helytartótanács 1818 elején magas tisztségre nevezi ki: Győr megyei tankerületi főigazgatóvá.⁶⁴ Állását azonban csak júliusban foglalja el, addig ő végzi a szerkesztői munkát. 1818 februárjában egyik segitőtársa is kiválik: Pethe Ferenc levélben lemond, s közli, hogy az egyesület ülésein "ezen túl részt venni fontos dolgai által gátoltatik".⁶⁵ Pethe helyére az egyesület Teleki Józsefet választja, aki azonban a tényleges szerkesztői munkálatokban nem vesz részt, így Pethét valójában Thaisz András pótolja.

Fejér 1818 július eleji távozásával megüresedik a szer-

kesztői szék. A rendszabályok kimondják, hogy a szerkesztőt az egyesület választja. Trattner azonban, hogy elképzeléseinek megfelelő szerkesztőt találjon, maga lát hozzá a szerkesztő kereséséhez. Jelöltje is van: a fiatal és ambiciózus Szemere Pál. Szemere vállalná a feladatot, ha szerénykedve magát csak segéd-szerkesztőül ajánlja is. Trattner terve Horvát ellenállásába ütközik, aki az egyesület ülésén közli, hogy -- barátját! -- Szemere Pált alkalmatlannak tartja e feladat ellátására.⁶⁶ Az ellenkezés oka biztonsággal ma már aligha állapítható meg,⁶⁷ Szemere sem tudja mire vélni Horvát vétóját.

Végül az 1818. július 7-én tartott ülésen Vass László teológiai tanárt választják szerkesztővé, mellé segítőtársul Schediust és Thaiszt fogadják el.⁶⁸ Itt bukkan fel először Thaisz neve "vezető" tisztségben. A Tudományos Gyűjtemény 1818 augusztusi kötetében meg is jelenik a "Jelentés ezen Tudományos Gyűjtemény s új redactiója iránt", mely igéri, hogy az új szerkesztőség "iparkodni fog, hogy a haza várakozásinak megfelelően ..."⁶⁹

A szeptemberi kötettől tehát Vass szerkesztésében jelenik meg a folyóirat. Ez a tény joggal kérdőjelezi meg fejezetünk Fejér--Thaisz váltás címet. A folyóiratnál azonban az a szokás, sőt kötelesség, hogy a szerkesztő a bőségesen érkező anyagot több hónapra előre, kötetekre bontva készítse elő. Ezt Fejérnek teljesítenie nem volt nehéz.⁷⁰ Vass Lászlónak így csak az aktuális tudósításokat⁷¹ kellett összegyűjtenie, szerkesztői működését csak a rövid tudósítások, hírek alatt álló "V." betűjel mutatja. E munkát sem végezte sokáig. Személyes ellentétei miatt, s mivel Jankovichcsal "szüntelen collisióban volt",⁷² levélben köszön le a szerkesztőségről. Ezt a levelet az 1818. november 22-én tartott ülésen olvasták fel, s ugyanekkor döntöttek úgy, hogy az új szerkesztő megválasztásáig Thaisz András vigye a szerkesztői ügyeket.⁷³

A mindössze pár hónapig tartó és javarészt névleges szerkesztői tevékenység, a folyóirat változatlan szellemi iránya következtében tartjuk jogosnak, hogy Vass szerkesztői időszakát még a Fejér-hatás periódusához számolván, Fejér--Thaisz váltásról szóljunk.

III.

A "közhaszon" érdekében:

a folyóirat Thaisz szerkesztősége idején (1819—1827)

A Tudományos Gyűjtemény Egyesülete Thaiszt csupán ideiglenes szerkesztőnek tekintette. Erre mutat az, hogy Vass leköszön-
te után s a rákövetkező 1819-es évben sem adta hírül a folyóirat a szerkesztőváltozást. Az ideiglenes jelölést hivatalos megerősítés nem követte, ennek ellenére Thaisz András kilenc évig a folyóirat szerkesztője maradt. Abban, hogy a szerkesztő bizottság s egyben a tudós egyesület talán egyik legjelentéktelenebb tagja ilyen hosszú ideig a Tudományos Gyűjtemény élén állt, számos tényező játszott közre. Fejér eltávoztával az egyesület mozgó lelke szakadt ki, ülései egyre ritkultak, hátrahagyott és egységes állásfoglalásra már nem volt alkalmas.⁷⁴ A kiadó, Trattner János Tamás elégedett volt az új szerkesztővel, mert az kiadói érdekeit szem előtt tartotta (szívesen helyet adva a legtöbb előfizetőt toborzóknak gyenge írásainak is), maga Thaisz pedig biztos volt pozíciójában, mert a Gyűjteményre is befolyással rendelkező Teleki-család ügyvédje lévén, maga mögött tudta Teleki László és Teleki József grófok támogatását. Mindezek következtében az új szerkesztő egyre inkább kezébe kaparintja a folyóirat irányítását, s 1820-ban már nyíltan szakít az alapítók elképzeléseivel.

Thaisz András szerkesztési koncepcióját nem egy nagyszabású programértékezésben, hanem az 1819-es évfolyamról készült szerkesztői jelentésben⁷⁵ fejti ki. Nem az egész magyar tudományosság, irodalomfejlesztésének irányvonalát rajzolja fel, mint ezt Fejér tette, hanem — gyakorlatiasabb módon — csak a folyóirat jövőbeni szerepét határozza meg. Elképzelései — melyeknek megfogalmazásában az udvarias felkérést többnyire az ellentmondást nem tűrő, kategorikus kijelentések váltják fel — három fő pontban összegezhetők. Elsőnek a folyóiratba felveendő értekezések témakörét jelöli ki, s ez a tény eleve jelzi az előző szerkesztőség álláspontjától való eltérést. Thaisz szerint az értekezések a kor tudománya színvonalához igazodóak, nem túlságosan elvont és egyedi témákról írottak, tudós ökonómiával, jó magyarsággal megszerkesztett, k ö z h a s z n ú í r á

sok legyenek.⁷⁶ Thaisz utóbbi kikötése -- bár nem tudatos felismerés, hanem főleg személyes beállítottsága eredményeként -- első renden a nemesi "kedvtelés-tudományosság" ellenében egy gyakorlatiasabb -- s fogalmazhatunk így: polgáriasultabb -- tudományosság érdekében törekszik a "tsupa száraz oskolai thesisek" számát csökkenteni.⁷⁷

Gondolatmenetének második pontjaként, éreztetve, hogy új programjának megvalósításában nehézségekkel számol, s láttatva, hogy ezek okaival is tisztában van, a Gyűjtemény eddigi törzsgárdájának visszaszorítására törekszik. Elsősorban Horvát, Jankovich és Fejér befolyását s írásaik számát igyekszik redukálni.⁷⁸

A harmadik pont -- az előző kettővel szoros összefüggésben -- azt fejti ki, hogy az új elvek megvalósításához mind az olvasóközönség, mind az írók nevelése szükséges, következésképpen a folyóirat feladata a kezdő írók, tudósok felkarolása, számukra a tudományos "próbapálya" biztosítása. Thaisz elismeri, hogy ez gyenge darabok közlését is eredményezheti, de ezt a ténytet a nevelő feladat teljesítésének áráként tünteti fel.

Mind a feldolgozandó témák, mind az írók és az olvasóközönség körének bővítése, ill. bővítésére törekvés Thaisz véleménye szerint a közérdeklődésre számot tartó, közhasznú irások irányába történő orientálás segítségével történhet csak. Ez a szerkesztői irány azt jelzi, hogy Thaisz példaképe, újságideálja elsősorban az "Intelligenzblatt", a számos (főleg tudományos) érdekességet közlő, az olvasót több oldalról informáló folyóirat, amelynek a korban főleg német és osztrák példáit lelhetjük fel.⁷⁹

A fejéri eredetiség-programot Thaisz idején a közhasznúság programja váltja fel. Ezt kívánja a szerkesztő a folyóirat fő irányának. Azonban korántsem ez az egyedüli irány. Thaisznak -- mint előbb Fejérnek -- tudomásul kell vennie, hogy a Gyűjtemény egyetlen a maga nemében, tehát nemzeti szócsoj jellege is kötelezi. Így a folyóiratban a szerkesztő elképzeléseitől eltérő dolgozatoknak is helytet kell biztosítani,⁸⁰ azaz a thaiszi programnak is vannak fékezői, ellenzői.⁸¹

A folyóirat irányváltozása jelentős. A magyarosodás, a magyar kultúra, tudományosság fejlesztése mint fő cél megmarad,

de eszközeiben Thaisz sokkal visszafogottabb, mint az előző szerkesztőség. Alig harminc éves, amikor a Gyűjtemény szerkesztésének a feladata rá hárul. Természetes, hogy ebben a helyzetben elveit elsősorban neveltetése, fiatalkori tapasztalatai, a pesti és budai irodalmi szalonokban szerzett ismeretei, benyomásai s nem a Fejér vezette Gyűjtemény körül eltöltött két év határozza meg. Felvidéki, jolsvai születésű, s a születési helytől nem messzi Késmárkon, az evangélikusok liceumában nevelkedett. A nemzetiségi környezet s az iskola németes neohumanista szellemű nevelése következtében Jankovichék "szemellenzős" magyarsága idegen előtte. A "nemzeti törekvéseket csak egymás mellett elképzelni tudó szemlélete"⁸² nagy nyereség a folyóirat szempontjából: az eredetiség fogalmának tágabb értelmezéséhez s a környező nemzetiségek kultúrájáról tett időnkénti h iradáshoz vezet szerkesztői munkájában.

A nemzeti közhaszont célul tűző Thaisz nem mulasztja el, hogy a nemzet fogalmáról vallott elképzeléseit az olvasóközönséggel megismertesse. A nemzet, a nemzet mibenléte (a korban "nemzetiség"), a nemzeti jelleg, jellem ("character") kérdései a kor aktuális problémái. Az ezekre nemesi indítékú választ adó fejéri Tudományos Gyűjtemény után Thaisz szerkesztése idején is számos, e témát tárgyaló értekezés jelent meg. A sorban a szerkesztő az első, mintegy az alaphangot megadó.⁸³ Thaisz a nemzet meghatározásakor abból indul ki, hogy a fogalomnak van egy szűkebb és egy tágabb értelme. A szorosan vett nemzetet azok alkotják, akik az uralkodás és a közigazgatás munkáját végzik, s azok a "különözött (privatus) hazafiak", akik tudományuk, példájuk, tanításuk által a nemzet érdekében munkálkodnak. Tágabb értelemben a nemzet teljességét az előző két csoport és a nép ("csak nyers szer, a millyen benyomást kap, olyan képet tart meg") alkotja. A nemzet tehát vezetők és vezetettek egysége, amelyben a vezető a cselekvő, a köz hasznára munkálkodó. Nemzetfogalmának lényege, hogy a nemzetet négy rend alkotja: a főnemesség, nemesség, városi polgárság és a jobbágyság.⁸⁴ Az uralkodásban, igazgatásban résztvevők és a tudósok -- vagy ahogyan a későbbiekben nevezi őket: "önön gondolkodók (Selbstdenker)" és "önön fenállók (Selbstständiger)" -- elméletileg mind a négy rendből, gyakorlatilag az első háromból kerülhetnek ki.

Gondolatmenetéből nehezen kihámozhatóan, de kétséget kizáróan kiderül, hogy a szorosan és a szélesebb értelemben vett nemzet fogalmának bevezetésekor nem a nemesi nemzet-elképzelésnek tesz engedményt a nemzeti elit és a nemzeti "közszer" szembeállításakor, hiszen a szoros értelemben vett nemzetet alkotók nem származásuk, hanem a köz javára (közhaszon!) végzett irányító, aktív tevékenységük és értelmük, tudományuk következtében érdemesek arra, hogy kiemelkedjenek, s a nemzet értékelésének alapját képezzék. Így Thaisz felfogása közelít a polgári értékrendhez, a felvilágosodás késői hatásaként az ész- és tudóstisztelet egyértelműen kiviláglik belőle, ugyanakkor a korlátot jelzi, hogy az adott gazdasági alap figyelmen kívül hagyásával a cselekvő, a nemzetet meghatározó erőket pusztán szellemi, ideológiai hatásuk alapján jelöli ki. Következésképpen folyóiratát is e réteg szolgálatába igyekezik állítani.

A folyóirat irányváltozásán belül feltétlenül említésre méltó, hogy Thaisz szerkesztői működése a dunántúli ortológia pozícióvesztésével járt együtt. Thaisz András Kazinczy feltétlen hive és tisztelője, mind az irodalom fejlesztésének Kazinczy kijelölte útját, mind nyelvújítási elképzeléseit támogatja.⁸⁵ Ennek első jelét még az előző szerkesztőség idején megadja, amikor Kazinczy szellemében ír az új szavak alkotásának szükségességéről.⁸⁶ Mint szerkesztő első értekezésében⁸⁷ Kazinczyt védi meg Kisfaludy Sándornak még az 1818-as évfolyam 6. kötetében megjelent vádaskodásai ellen, s végül helyet ad a nyelvújítási harcban a megnyugvást elősegítő Kazinczy-értekezésnek is.⁸⁸ Természetes, hogy ezzel kivívja a széphalmi mester elismerését, aki nemcsak újabb munkák küldését igéri, hanem leveleiben is dicsérőleg emlékezik meg a folyóiratról és szerkesztőjéről.⁸⁹

A Thaisz szerkesztette folyóirat fogadtatása -- az eddigiekben felvázoltakból is következően -- korántsem egyértelmű. Fejér és dunántúli baráti köre éppen a számukra kedvezőtlen irányváltoztatás miatt mind Thaiszt, mind a folyóiratot bírálja. Ellenérzésükben odáig mennek, hogy egy új folyóiratot szándékoznak kiadni, egy "mellék vagy oppositionalis folyó irás"-t, mint erről Fejér Horvátot levélben értesíti.⁹⁰ De mások is nem-

tetszésüket fejezik ki: Döbrentei Gábor szerint az új Gyűjteményben sok a salak, nem világos az elkötelezettség;⁹¹ Bölöni Farkas Sándor a "korcs izlés" terjesztőjeként aposztrofálja,⁹² sőt 1823-ban már Kazinczy is azt írja Szemerének, hogy a "Tudományos Gyűjteményben sok szemet [szemét] van..."⁹³

Nemcsak a folyóirat, de Thaisz személy szerint is sok bírálatnak van kitéve. A kor szellemi, társasági életének és szokásainak ismeretében nem csodálkozhatunk a sokszor ugyanazok által hangoztatott ellentétes megítéléseken, véleményeken, azonban két dologban a források egyetérteni látszanak. Az egyik Thaisz ellentmondásossága, határozatlansága s ebből eredő következetlensége, a másik pedig tudományos felkészültségének hiányos volta.

Ellentmondásos egyéniségére jellemző, hogy nézetei miatt Jankovichék a hazafiúi érzés hiányával, a külföldinek túlzott teret biztosító engedékenységgel vádolják; ugyanakkor Majláth János gróf szerint: "Thaiss ist voll Eifer, aber etwas zu ungerisch, id est: das Ausland nicht genug würdigend."⁹⁴ Rummy Károly György pedig nacionalizmust, nemzeti türelmetlenséget vet a szemére kilenc éves szerkesztői tevékenysége bírálataként.⁹⁵

Tudósi felkészültségének hiányosságai a Gyűjtemény szerkesztésében súlyosan befolyásolták Thaisz Andrást. Ugyanis 1820 után gyakorlatilag maga intézett mindent a folyóirattal kapcsolatban. Pedáns, rendet tartó szerkesztőként ismerték, pontos és gyors a beküldött munkák intézésében, de mivel csak saját ítéletére hagyatkozik, s az ítéletalkotáshoz a kellő alapjai nincsenek meg, rendkívül sok gyenge értekezés láthatott napvilágot szerkesztősége idején.⁹⁶ Így történhet meg az, hogy Toldy Ferenc egy rendkívül éles hangú szatirikus költeményben vonja majd meg a Thaisz alatt eltelt kilenc év mérlegét, s a Gyűjteményt "silány"-nak és "setét"-nek nevezi.⁹⁷ A Tudományos Gyűjtemény konkrét, a korabeli -- sokszor személyeskedő -- megítélésen felülemelkedő vizsgálata adhatja meg a választ arra, hogy miképpen is értékeljük a Thaisz irányította folyóiratot. A Gyűjtemény értekezéseinek és könyvismertetései a kilenc év folyamán felgyülemlett magas száma⁹⁸ következtében természetesen le kell mondanunk az egyes írások konkrét ismertetéséről, értékeléséről. A lényegeset kiemelni törekedvén, az alábbiakban csupán a legjellemzőbb tendenciákat vizsgáljuk.

A kilenc évfolyamon legszerveesebb tematikai egységként az az értekezés-sor⁹⁹ vonul végig, amely a kornak legfontosabb és legégetőbb magyar kérdéskörével, a nemzet, nyelv, tudomány, irodalom összefüggéseivel és problémáival foglalkozik. A kor mai ismerője számára a problémafelvetések, a megoldási javaslatok újdonságot nem jelentenek, mert javarészüket a hazai felvilágosodás kezdetén -- akkor már közel fél évszázada -- exponálták; amit felfedezhetünk, az elsősorban néhány -- bár nagyon jelentős -- hangsúlyváltozás. A korban élő, a nemzet és kultúrája ügyét szíven viselő emberre viszont az újdonság erejével hatott annak a fórumnak a megszületése, amely a hosszú ideig visszafojtásra, sőt pontosan meg sem fogalmazhatóságra ítélt gondolatoknak most közös megvitatási teret ad; az újdonság lelkesítő erejével hatott a nemzeti és kulturális fejlődés elősegítésére az a lehetőség, amelyet -- a vele élni igyekvők tudtával vagy tudta ellenére -- a II. József-i abszolutizmus s a Martinovics-összeesküvés bukását követő Lipót- és Ferenc-féle önkényuralom szükségszerű reakciójaként bekövetkező nemesi ellenállás teremtetett meg azzal, hogy a politikai jellegű mozgalmak a nyelv, a tudomány és az irodalom területére szorultak. Ily módon nem meglepő, ha 1826-ban Bessenyei "Magyarság" c. röpiratát közli a folyóirat, hogy annak legfontosabb megállapításai -- "Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen soha sem", "Minden nemzet a maga nyelvről ismertetik meg leginkább", "Mellyik nyelvnek is lehetne több ékessége, méltósága, mélysége és könnyű kimondása mint a magyarnak?" -- 48 év után immár szélesebb körben váljanak ismertté.¹⁰⁰

Bessenyei programjának alaptételeit ismétli Horváth József Elek,¹⁰¹ aki a nemzet boldogságának alapvető feltételül a nyelv csinosodását jelöli ki, hiszen ebből virágoznak majd fel a tudományok. Több értekezésben azonban már a hangsúlyáttevézés is megjelenik: a nyelv nemcsak a nemzet boldogulásának eszköze, hanem legfontosabb jele a nemzet-létnek; fejlesztése, ápolása a nemzetiség erőteljesebb megnyilvánulását is eredményezi. A nemzetiség legcsalhatatlanabb bélyege a nemzeti nyelv, ezt kell minden területen közönségessé tenni, "kér tehát és int titeket is, édes hazánk védangyala, vitéz magyarok! hogy ezen nyelvet, melly őseitektől reátok maradt legfőbb kincsetek ... ápolgas-

sátok ..." — fogalmaz Sztrokay Antal,¹⁰² s csatlakozik hozzá Guzmics Izidor, ki azt fejtegeti, hogy a nemzetet a nyelv ötvözi egygyé, ez tartja fenn nemzeti jellegét: hiszen a nyelv szó-lásaiban, közmondásaiban, énekeiben, mint valami tükörben, lehet látni azt, s a valódi hazafit is csak a nyelv formálhatja ki.¹⁰³

A nyelvnek a nemzetet reprezentáló momentumként való előtérbe állítása szükségszerűen vezet el az értekezőket a nyelv-művelés szükségessége mellett a nyelv terjesztése szükségességének felismeréséig. A vonatkozó tanulmányok általában három fő területen mozognak: a nyelvnek a magyarok, a hazánkban élő más nemzetiségek közötti terjesztésével s a terjesztés mélységével (állami életben, tudományokban, közérintkezésben stb.) foglalkoznak.

Mednyánszky Alajos visszatekintvén arra, hogy mit tett a nemzet a maga nyelvének terjesztéséért, azt állapítja meg, hogy a 18. század második felétől vannak csak törekvések erre; első látható jelük az 1791-es országgyűlés azon rendelete volt, amely lehetővé tette, hogy minden fő és alsóbb iskolában egy külön tanító heti két órában magyar nyelvet tanítson. A szükséges gyakorlás hiánya, a tanulók túlterheltsége és a magyart oktatók lenézése következtében ez nem sok eredményre vezetett. A jelent viszont biztatónak látja: lassanként és idővel közönségessé lehet tenni a nyelvet, de erőszakkal erre áttérni, hirtelen változtatni nem szabad. A legjobb módszer a nyelv terjesztésére az oktatás nyelvének magyarrá tétele: magyarul lehet tanítani a vallást, a földrajzot, a történelmet, a természettörténetet, a számtant; a tanulók e tárgyakat magyarul mondják is fel.¹⁰⁴ Mások azon óhajukat fejezik ki, hogy a haza nagyjai, a főrendek és gyermekeik is tanuljanak, beszéljenek magyarul, s visszatérő kívánság az is, hogy a szépnem szintén tanuljon—beszéljen anyanyelvén, hiszen a nőknek a gyermeknevelésben, de az élet minden területén nagy befolyásuk van az emberi nemre.¹⁰⁵

A nyelvterjesztés fontosságát és módjait tárgyaló irások között van két olyan tanulmány is, melynek szemlélete alkalmas volt arra, hogy a helyes nemzeti törekvéseket túlzó, nacionalista mellékvágányra terelje. Az egyik írás nevét nem közlő szerzője azt fejtegeti, hogy a magyar nyelv terjedésének s az élet minden területén közönségessé válásának a legnagyobb aka-

dályát az itt élő nemzetiségek jelentik. Elitéli a német, szlovák, román és szerb nemzetiségeket, mert ezek védik, oltalmazták saját nyelvüket, így akarván nemzetiségüket az ország keretein belül is megőrizni. Erőszakosan akar magyarosítani; kívánalma, hogy minden nemzetiség tudjon magyarul.¹⁰⁶ A másik értekezés írója Antal Mihály -- utóbb akadémiai levelező tag --, aki abból kiindulva, hogy a magyar nyelv terjesztésének "némely eszköze" törvényes szabadság, más eszközei parancsoltatnak, ismét mások pedig tiltva nincsenek, pontokba szedi javaslatait a nyelvterjesztés dolgában. Ezek között veti fel a vegyes nyelvű hazai helységek magyarosításának szükségességét, s a mikéntre is megoldást ad: az oktatás és az istentiszteletek nyelvének magyarrá tételével látja biztosítotttnak a nemzetiségi nyelvek visszaszorítását.¹⁰⁷

Természetszerű, hogy a nyelv művelésének és terjesztésének leghatékonyabb eszközöként több értekező az alkalmi megoldások mellett a rendszeres lehetőségeknek kedvező formákat ajánlja, ezek pedig az oktatás és a nevelés. Többnyire azonban nem jutnak el Bessenyei gondolatáig -- amelyet a folyóiratban Mihalkovits József közöl --, aki az egész nemzetet akarja magyarul tanítani, s megemlékezik a "falusi ember"-ről, kinek "olyan módon kellenék a tudni valót eleibe adni, hogy abban egyszersmind kedvét, örömét is érezhesse".¹⁰⁸ Részmegoldásaik elsősorban a nemesi ifjak látogatta oktatási intézmények magyarnyelvűségét, a házi nevelésben idegen nevelők helyett magyar nyelvű nevelők alkalmazását és a szülők anyanyelvi nevelését célozzák. Fáklyaként világít, de visszhangtalan marad Kánya Pálnak, a pesti evangélikus gimnázium tanárának levél formájában megírt három rövid cikke. Az elsőben a nevelés fontosságát hirdeti; az egész nemzet nevelésének fontosságát, mert a nyelv a lélek tolmácsa, és pallérozottsága a lélek pallérozottságától függ: "Miveljük tehát a nemzetet öszveségesen, s gerjesszünk nemzetünkben magyaros gondolatokat, magyar érzéseket. A magyar gondolat majd magyar szóra talál, a melly a nemzetiségből veszi eredetét." Annál, hogy ez a megállapítás így igaz-e, vagy sem, sokkal fontosabb az, hogy alaptételét megtámogatandó és magyarázandó, a második levélben akkor forradalminak nevezhetőket tár a folyóirat közönsége elé. Szerinte a műveltség nem a tudományok széles körű és mély ismeretében rejlik, hanem igazán művelt ember az,

"ki emberi méltóságát magában és másokban érzi"; s a nemzet összességét nevelni akarván a nemzetnek is meghatározását adja: "A nemzethez pedig nem csak a népnek vezetőjét s attyáit -- nemeseket -- hanem a pórnépet is számlálom, mellynek oktatása eddig olyan hijános volt; azt a népet értem, a mellynek boldogítására még eddig kevés történt a mi hazánkban..." Harmadik levelében a nevelés módját illetően nyilatkozik: a nevelés legyen "nemzeti" s "eredeti", legyen keresztény, de mindenekelőtt a köz lehetősége, mert nem művelt az a nép, ahol egyesek annyira felülmúlják a köznépet, hogy a pór és közöttük csupán az emberi alak azonos. Tanítsuk tehát népünket gondolni, de nem okoskodni... -- és egyszersmind érzeni, de nem érzékenykedni -- fejezi be gondolatsorát (ma úgy mondanánk, hogy a komplex nevelés) az értelem és a sziv pallérozásának szükségességével.¹⁰⁹

A nyelv ápolása, művelése a tudományok, az irodalom, a "szép mesterségek" előrehaladásának feltétele. Ebben minden értekező megegyezik. Sőt, az egyik tanulmány már azt is felveti, hogy a tudományoknak és szép mesterségeknek az erkölcsi haszon mellett valóságos gazdasági hasznuk is van. Több nyereséget adnak, mint amennyibe felvirágoztatásuk kerül: a manufaktúrák fejlődése, a kémia, a mechanika, a mezőgazdaság számos előrelépése tudósok munkájának eredménye.¹¹⁰

Rendkívül polarizáltak a nézetek az egykorú magyar kultúra helyzetéről. Az értekezések nagy része az arany középút szemléleti elvéből kiindulva végtelennek állítja be a magyar tudomány és irodalom elmaradottságán búslakodó és elkedvetlenedett, illetve soha nem látott virágzásán dicsérően örvendező, lelkesült nézeteket. Az ellenkező megítélések lehetséges voltáért az értekezések egy része a magyar történelem viharos századait, az idegenek "balvélekedéseit" mint általános, "nemzeti" okot, illetve az írók, tudósok túlzott önértékelését, büszkeségét mint személyi okot teszi felelőssé. A múlt akadályaként a török igát, a háborús időket, az udvar idegen földre kerülését, a főrangúak idegen házasságkötéseit, a mecénások hiányát, a latin, majd a német nyelv eluralkodását emlegetik fel.¹¹¹ A jelen visszahúzó tendenciái részben ezen okok következményei, de sok értekezés ezek között első helyen a külföldiek helytelen, a magyarságot egészében elmarasztaló ítéleteit szerepelteti. A leg-

több külföldi írásban nem érdeme szerint itélik meg a magyart, a hazánkban élő idegenek ócsárolják szokásainkat, gúnyolják rendtartásainkat, nyelvünket durvának, országunkat kellemetlen, puszta tartománynak, a magyar parasztot a legostobább, legnyomorultabb teremtménynek, a magyar nemzetet faragatlannak, vadnak állítják -- fogalmazódik meg a panasz Kovacsóczy Ádám tollából.¹¹² Mások a magyar kultúra elmaradottságáért a túlzottan érvényesülő és érvényesülhető külföldi behatást vádolják, egy kalap alá vonva az istentelenségre vezető külföldi tudományos könyveket, az erkölcsök megrontására alkalmas idegen "románokat", a beáramló új "módi"-t s a francia forradalom eszméit.¹¹³ Ezeknek az értekezéseknek a száma, melyeket túlzó magyarkodásuk mellett tökéletes lojalitás és rendkívül konzervatív nemesi felfogás jellemez, csekély, bár jelentős réteg nézeteit tükrözik.

A magyar tudományosság és irodalom fejlődését ezek ellenében azok az írások segítették elő, melyek az elmaradottság konkrétabb, jórészt a korabeli állapotokban rejlő okait s a továbbhaladás akadályait realista módon tárják fel, s liberálisabb, a konzervatív nemesi és a túlzóan nemzeti elvektől mentes nézőpontból a felemelkedésre kivitelezhető javaslatokat is adnak.

Mednyánszky Alajos a korabeli kulturális élet circulus vitiosus-át rajzolja meg, amikor arról szól, hogy nincs elég, minden területre kiterjedő magyar könyv, de ilyeneket alig irnak, mert nincs közönségük, közönség pedig azért nincs, mert kevesen olvasnak: azért nem olvasnak, mert a nyelvnek nincs becsülete. És azért nincs, mert a magyar nyelv szükségtelen: a német "minden nemes háznál befurta magát", a latin pedig a katolikus egyház, a törvények, a vármegyék és a tudomány nyelveként teszi feleslegessé az anyanyelv tudását. A társadalmi okok közül is rávilágít az egyik legfontosabbra: akik tudnak magyarul, azok is "keveset gondolnak arról [ti. az olvasásról], mert a mulatságok és az élet képzelte szerentsége után nagy erőltetéssel sietvén a lovakkal, kutyákkal, menyetskékkal, és vendégeskedéssel annyira elfoglaltatnak, hogy idejek az olvasásra nem maradván, semmiféle könyvet ... nem vesznek."¹¹⁴ De kevés a magyarul tisztán és jól író tudós, literátor is. Költőink még

csak vannak, de kevés a "folyó beszédü" irónk -- jelentkezik a szépprózai művek iránti igény Földváry Miklós cikkében,¹¹⁵ s rimel rá Edvi Illyés Pál, hiányolván a magyartól még meg nem termékenyített műfajokat: hol az eredeti remek-eposz, hol a szomorújáték, hol a tökéletes szótár, és hiányolván a klasszikusok több változatú fordításait, a magyar humorista írókat, sőt a "hép-költő" sereget is.¹¹⁶

A jelen problémáinál vagyunk. A jövő a nyelvművelés, az oktatás, a nevelés fejlesztésével, megváltoztatásával alakítható, de az eredmények majd csak a felnövekvő új nemzedéknél jelentkezhetnek. A jelen társadalmának -- e társadalom bizonyos rétegeinek -- nemzeti kultúrája, magyar nyelvű képzése azonban az akadályokkal közvetlenül szemben találja magát.

Az eddig elmondottakból kiderül, hogy nincs egységes elképzelés arra nézve, hogy kit, milyen mélységben és milyen területen kell a nemzeti kultúra részesévé tenni, sőt a nemzeti kultúra mibenlétéről is sok elképzelés van. Ebből az ellentmondásokkal teli helyzetből következik, hogy az akadályokat és leküzdésük módozatait az egyes szerzők -- konkrét társadalmi helyzetük, műveltségük jellege s a kettőből következő személyes beállítottság alapján -- más-más kiemelésekkel, hangsúlyokkal exponálják.

Katona Józsefnek a kor művelődés- és irodalomtörténetével kapcsolatosan már sokat idézett tanulmánya¹¹⁷ nem csupán a dráma, a dramaturgia hátramaradottságának okait, de szélesebb körre kiterjeszthetően, az írásos kultúra terjesztésének akadályait is feltárja. Megállapításai -- hogy a nyomdák többnyire csak az ingyen kapott műveket nyomják ki, hogy a közönség még a hasznos műveket sem vásárolja, hogy a cenzúra nyakát szegi "minden szépnek és nagyknak" (mert bár a cenzor megkapja az irányelveket, de "félelemből irgalmatlanul kaszabol"), hogy nincsenek igazságos, ösztönző bírálatok -- mind-mind jellemzőek az időszakra. Katona egyike azon élesen látóknak, kik a nem akármilyen magyar nyelvű literatúra, de az esztétikai értékkel rendelkező írásművek születésének akadályait is felismerik, közöttük a legfontosabbat a "nemzeti dicsekedés"-ben jelölve meg. A közönség nem azt nézi, hogy "mint van a kidolgozás, hanem mint van a morál", s még a dicső tettek megjelenítése is elmaradhat a műben, ha legalább ezek dicsekedő felemlítése meg-

történik. A jobb izlés ezek láttán "neheztelve somfordál", a külföld pedig "hahotával kaczag" — adja meg a választ a külföld elmarasztalásán kesergőknek.

Almási Balogh Sámuel szintén a művek kidolgozásában rejlő akadályokkal foglalkozik, a formai és tartalmi hiányosságokat együttesen vizsgálván.¹¹⁸ A forma oldaláról a helyesírási gondatlanságot, a szűk szókinccsel élést, a stilustalanságot, a próza- és versstílus állandó összekeverését jelöli meg az előremenetel akadályául. Tartalmi szempontú vizsgálata eredményeként olyan — több más szerző által is említett — jellemzőket tár fel, melyek az író, a tudós szellemi magatartásából következnek. Elítéli azt, hogy az ifjak általában recenziók írásával kezdik literátori pályájukat. A fiatal szerinte csak tanulás céljából ítéljen, s ne azért, hogy recenzens legyen. Nem a tehetséges fiatal kritikusok ellen szól — hiszen Kölcseyt magasztalja —, hanem a tudóskodó ifjúság szemléletmódját kárhóztatja. A másik helytelen irány a kezdő fiatalok munkálkodásában, hogy a mélység rovására a minél szélesebb körű ismeretekre törekszenek: ebből következik a szertelen polihisztorkodás. Ha az ilyen polihisztor ifjúban "authorvágó" van — márpedig az többnyire van —, alig olvas valamit, máris közre akarja adni. Itt látja az okát, hogy annyira ritkák az eredeti művek, hiszen a mindenbe belekapó szerzőnél "a megfontolás ... és az originalitás kifejtődése elmarad". Szükségesnek véli a tudományok, az ismeretek egységben és összefüggésben való tanítását, ennek kellene a sok területre szétaprózódó, de egyetlen sem mélyen felfogó megismerést felváltania.

Képet ad a folyóirat a már "beérkezett" tudósok, írók magatartásában rejlő akadályokról is. Nemesapáti Kiss Sámuel arról ír, hogy közöttük mindennapi a szakmai féltékenység. Irigylük egymás tudományos eredményeit, egymástól a dicsőséget; a kevesebbet író a sokat publikáló ellen fenekedik, a kisszerű sértegeti a "remek elmét", csak a középszert türik, kitől nincs ok az érdem elvitatására. Egymás műveiről írott recenzióik telve vannak személyes vádaskodásokkal.¹¹⁹

Ha a tudós csak saját érdemét, dicsőségét, a különböző címek elnyerését keresi, nem a nemzetnek használ, hanem neveltségessé válik — szögezi le egy magát meg nem nevező értekező,¹²⁰

s Kiss Sámuellel és másokkal egyezően állapítja meg, hogy csak az okos, a részrehajlást nem ismerő tudományos vetélkedések viszik előre a irodalom fejlődését.

A már idézett Edvi Illyés Pál még a valóban a haza felemelkedésén munkálkodó írókat is két "ballépés"-sel vádolja: vagy önmagukat túlértékelve nagyobbra teszik a magyar irodalmat, mint ami valójában, vagy az olvasókat korholják szüntelenül a tudományok, az irodalom pangása miatt.

A folyóirat több értekezője hangot ad az írók azon panaszának, hogy a tudományos pályán haladókra jelentős visszaható hatást gyakorol a megbecsülés, az elismerés és a jutalom hiánya. "Egy henyé, ki régi, már alig ismert dicső őseinek köszönheti minden érdemét, ki egész életét ... hivalkodásban tölti, érdemesnek, nagyobbak, tiszteletre méltóknak tartatik annál - ki ... nem hasonló ágyból született, hanem tudománya által a hazának tett érdemeiben megőszült!!" -- hangzik a vádoló panasz.¹²¹ Emellett azonban -- mintegy jelezve azt a nemesi szemléletet, hogy a tudomány művelői a birtokkal, hivattal, tehát a biztos megélhetéssel rendelkezők közül kerülhetnek csak ki -- többen intik az írókat attól, hogy jutalmat várnak, hogy munkálkodásukat csak annak anyagi eredményei felől ítéljék meg. Vitkovics Mihály tanulmányában¹²² többféle módon is bizonygatja, hogy ötszáz olvasója egy-egy magyar műnek mindenképpen találhatók; a könyvterjesztés akadálya főleg a kevés könyvtár. Miután ezek számának növelésére kivitelezhető javaslatot ad,¹²³ alkotásra buzdítja az írókat, s ezt teszi Katona József is, aki szerint csak a tetemes érdem az, amely a hazát jutalmazásra kötelezheti, tehát az írónak előbb sokszorosan bizonyítania kell.

Ugy véljük, az értekezés-sor vizsgálata meggyőzően mutatja azt, hogy a magyar nyelvű tudományosság, irodalom művelésének kezdeti lépéseit teszi meg a 19. század eleji magyar szellemi élet s ennek egyik reprezentálójaként a folyóirat: természetesen nem abszolút értelemben, hanem az anyanyelvű tudomány és irodalom -- rossz kifejezés, de -- "tömegmértékben" való művelésének kezdeteivel. Az indulásra jellemző kiforratlanság, a sokszor egymással ellentétes elvek, a kiindulópont és az adott helyzet nem egyértelmű megítélésének súlya egyaránt ránehezedik.

Azonban a nyelvújítási harcban összeütköző -- s nem pusztán a nyelv megújításával, de általában a nemzeti léttel, kultúrával kapcsolatos -- végletes nézetek Kazinczy "Orthologus és neologus..."-a következtében egy középút elfogadására hajlamosak. (A Tudományos Gyűjtemény értekezéseiről van szó!) Az orthológus tábor visszafogottabban s egyre inkább csak konkrét esetekben ellenzi Kazinczy hiveinek álláspontját, akik viszont elsősorban a hagyomány erejét s fenntartását fogadják el az ellentábortól. Az eredetiség principiumát vallók megengedik a klasszikus műveknek és a jelen kiemelkedő külföldi alkotásainak fordítását; a fordítás és az átdolgozás elsőbbségét hirdetők nem vitatják el a tehetségtől jogát az értékes, eredeti művek alkotására. Szépítsük nyelvünket, adjunk klasszikus munkákat, de eredeti "mester miveket" is: szükségünk van eredeti magyar Goethékre, Schillerekre, Gessnerekre -- írja Horváth József Elek egyrészről. "A fordítások után kell osztán jó eredeti munkákat várni", s kinek "talentomos tehetsége van, sokkal könnyebben dolgozhat eredeti darabokat, mint fordíthat jól"¹²⁴ -- ért egyet vele Kovács Sámuel másrészről.

Tudomány, irodalom: állandóan együtt élő, együtt értett fogalmak az értekezésekben. Van ugyan olyan nézet is, mely szerint a szépirodalom csak iskolája a magasabb tudományoknak, a művelődést tehát az előbbi területen kell megkezdeni; de többnyire a két szféra nem válik külön. S egy-egy értekezés erejéig felsorakozik melléjük a színház, a képzőművészet (képírás és szobrászat) és a zene -- mint a nemzeti kultúrához szorosan kapcsolódó művészetek -- fejlesztésének óhaja is.

A folyóirat thaiszi kilencéve az alapvetéseket megteszi: megjelöli a magyar nemzeti kultúra művelésének legfontosabb területeit, a velük kapcsolatos nézetek ellentétessége viszont szükségszerű következménye a korabeli Magyarország gazdasági és társadalmi meghatározottságának. A polgárosulás rendkívül lassú folyamata s az a tény, hogy számos polgári funkciót a köznemesség lát el, természetszerűleg hozza magával, hogy a polgári fejlődés irányába ható törekvések a tudomány és az irodalom vonalán is a nemesi indíttatás bélyegét viselik magukon.

A fentebb elemzett értekezésekből levont következtetéseknek bőséges illusztrációját adják a folyóiratban megjelent, különböző tudományterületeket érintő tanulmányok.

Thaisz több alkalommal is felsorolja azokat a tudományágakat, ahonnan folyóiratába értekezéseket és könyvbírálatokat vár.¹²⁵ A tudományfelosztásban megnyilvánuló sorrendiség egyrészt arra ad választ, hogy melyek a Gyűjtemény kitüntetett diszciplínái, másrészt alkalmat kínál az egyes ágak művelési irányainak felrajzolására s az értekezések rendszerezésére is.

A Tudományos Gyűjtemény nyolc tudományterületet emel ki. Ezek a folyóirat által használt magyar elnevezéseik szerint a következők: Nyelv-tudomány; Ész-tudomány; Történet-tudomány; Törvény-tudomány; Orvos-tudomány; Természet és művész tudomány; Mathesis a hadi tudománnyal; Szép művek tudománya.

Az 1819-től 1827 végéig terjedő időszak értekezései közül a nagy többség -- az értekezések közel fele, mintegy 250 -- a folyóirat értelmezése szerinti t ö r t é n e t t u d o m á n y területét érinti, ezen belül is legfőképp a magyar történelmet. Bár az idevágó értekezések nagy száma úgy alakul ki, hogy a tudományfelosztás "históriai eszközök" címszava alatt a történet-tudományok osztályába veszi fel a rokon- és segédtudományokat (geográfia, kronológia, statisztika, diplomatika, pecsét- és címertan, archeológia és numizmatika), valamint ide sorolja a ma honismeret néven összefogott táj-, város-, község- s egyéb település-ismertetéseket is, rávilágít arra, hogy a Gyűjteményben jelentkező szerzők elsősorban e területen dolgoznak előszeretettel. A Fejér-szerkesztés időszakáról szóló fejezetünkben a történeti tárgyú értekezésekre tett megállapításaink itt is érvényesek. A témák részletkérdések, a történelem uralkodók és főemberek története -- az értekezések tanúsága szerint. A Thaisz kinyilvánította közhaszon-elv talán abban tűnik ki, hogy a 19. század elejéhez közelebb eső időszakok egy-egy történeti kérdésének vázlatos rajza is megjelenik, főleg a biográfiákban és a századelőig eljutó, az adott kor állapotát is rögzítő város- és községtörténeti leírásokban, s folytatódnak a kor Magyarországára népesedési, vallási, nyelvi (esetenként gazdasági) viszonyait bemutató statisztikai dolgozatok is. Az értekezések tudományos színvonala rendkívül változó mind itt, mind a többi tudományterületen. "A heterogén tárgyak értekezéseiből összeállított kötetek láttán biztonsággal állapíthatjuk meg, hogy e ténynek fő oka a szerkesztő, aki "már csak tudása fogyatékosága miatt sem utasított el semmit",¹²⁶ s aki saját értekezéséről

is ezt írja: "mivel én a Tudományos Gyűjtemény irányához képest csak némelly közönséges észrevételeket, nem pedig tökéletes munkát akartam írni, elégedjenek meg az olvasók ez úttal ezen töredékekkel is".¹²⁷ Ez magyarázza a számos "töredék", az éppen-hogy kipattant gondolatok közreadását, a fogalmazás szempontjából silány, a tudományos források használatát illetően pontatlan és gondatlan munkák nagy számát. Mindez jórészt elkerülhető lett volna, ha Thaisz nem számolja fel az "előadó"-i gárda rendszeres munkálkodását, amelynek az előző szerkesztőség kötelességévé tette a beküldött értekezések megjelenés előtti lektorálását.¹²⁸

A nyelv tudományi értekezések köre viszonylag homogén, de ez nem a szerkesztő érdeme. Annak a ténynek a következménye, hogy a nyelv fejlesztésének, terjesztésének előtérben álló problematikája kapcsolja egységbe az írásokat. Az előzőekben a nemzeti kultúrával, a magyar nyelv, tudományosság kérdéseivel kapcsolatban elemzett értekezések zöme ide tartozik; róluk újra most nem szólunk. A fennmaradó tanulmányok a nyelvművelés konkrét -- helyesírási, nyelvhelyességi, nyelvtani -- kérdéseit tárgyalják, s bár az ortológus és neológus szembenállás világosan kitetszik, hangnemük nem vádaskodó, gyűlölködő az esetek többségében, inkább a kompromisszumokat kereső. Nyelvtudomány címszó alatt találjuk a folyóiratban a poétikát is, azonban az ide tartozó irodalomtudományi értekezések száma csekély. Többnyire általánosságokban mozgó megállapításokat tartalmaznak a poézis "becsé"-ről, egy-egy példán bemutatják, hogy minden nyelv közül a magyar a legalkalmasabb az időmértékes verselésre, mások viszont azt közlik, hogy nem elhanyagolható az ősi rimes forma sem; ezek azonban inkább csak gondolatok, mintsem tudományos vizsgálódások eredményeként született értékes tanulmányok. Néhányat ennek ellenére érdemes külön is kiemelni: Berzsenyinek a versformáról szóló -- az irodalomtörténet által már sok helyütt elemzett -- értekezését,¹²⁹ az idill műfajáról szóló Gorove-tanulmányt, Szentmiklóssy Alajos verstani értekezését az időmértékes verselés néhány prozódiai kérdéséről (a "költői figurák"-ról) s azt, amelyben Balogh Sámuel Bajzát megelőzve a regényről, a regény elméletéről értekezik a német esztéta, Eschenburg művét véve támaszul.¹³⁰ A regény fajainak felosztására -- "históriai román", "valószínű

(wahrscheinlich) román", a "mesés román" stb. — tett kísérletén felül jelentős az, hogy a regény mint műfaj megítélésekor nyomtatékosan hangsúlyozza az erkölcsi szempontok ellenében az esztétikai érték elsődlegességét, s a regényíró alapvető kötelességévé teszi a valóságos jellemelek és valóságos helyzetek megrajzolását.

A mintegy kilencvenre tehető nyelvtudományi értekezéssel közel egyenlő számúak az é s z - t u d o m á n y körébe tartozók. A filozófiát érti ezen a kor tudományfelosztása, elméleti (lélektan, logika, metafizika) és gyakorlati (erkölcsstan, filozófiai antropológia, neveléstan) ágazatokat különítvén el e területen. Szaktudományos munkát elenyésző számban találunk csak, a többség túlzottan általánosító, filozófiai iskolákhoz, elméletekhez alig kapcsolható, egyéni és egyedi elmélkedés a világ dolgáról, az élet folyásáról, konzervatív nemesi szemlélettől átítatott értekezés az erkölcsről és az erkölcsiségről, a vallás és a valláserkölcsi nevelés szükségességéről stb.

Jellemző, hogy a kilenc év alatt egyetlen olyan filozófiai értekezés található, mely teljes terjedelmét egy filozófus nézeteinek kommentálására szánja: Thaisz barátja, Fabriczy Sámuel a Kant-tanítvány Wilhelm Krug néhány állításával foglalkozik behatóan.¹³¹ De a neveléstudomány területén is csak egy-két, valóban új ismeretet közlő írás van: Fejér György ismerteti a Bell-Lancaster-féle oktatási-nevelési metódust.

A t ö r v é n y t u d o m á n y és o r v o s t u d o m á n y művelése a folyóiratban nem sok teret kap, s mivel Thaisz ekkor már vizsgázott ügyvéd, s az alapítók egyike, dr. Forgó pesti főorvos is a folyóirat körül buzgólkodik még, ennek oka minden bizonnyal nem a többi területekkel szembeni hátrányos megkülönböztetés, hanem a beküldött értekezések csekély száma.

Jelentős a t e r m é s z e t- és m ű v é s z t u d o m á n y (fizika, természetrajz, embertan, állattan, kémia, mezőgazdaság, gazdasági technológia, kereskedéstudomány) tárgyköréből a folyóiratban megjelent értekezések száma. Ezt elsősorban a mezőgazdasággal, általában a gazdálkodással foglalkozó írások tetemes mennyisége magyarázza. Thaisz általánosan fogalmazott közhaszon-elve itt nemcsak közvetetten, de közvetlenül is jelentkezik: a mindennapi gazdasági problémákra, a gazdálkodás

különböző kérdéseire választ adó munkák a juhok legeltetésétől a méhek tartásán, a szőlő- és gyümölcsstermesztésen, az erdőművelésen keresztül egyes mintagazdaságok termelési, állattenyésztési módszereinek bemutatásáig részletesen tájékoztatják a gazdálkodó, ill. gazdatiszti hivatalt vállaló kismemesi olvasóréteget.

Kisszámú matematikai, valamivel több, a mechanikát, gépészetet, a mérnöki munkákat tárgyaló értekezés és néhány hadtörténeti tanulmány reprezentálja a m a t h e s i s a h a d i t u d o m á n n y a l elnevezésű tudományterületet.

A s z é p - m ű v e k t u d o m á n y a névvel jelölt esztétika külön csoportot képez a folyóirat rendszerében. Az általános esztétika témakörébe vágó, mindössze hat tanulmány közül elsősorban Schedius tanítványának, Simon Florentnek a szépről szóló értekezése az, melyet tudományos értékűnek és inspirálóknak fogadhatott el a kor értő embere.¹³²

A dolgozatunk terjedelme szabta korlátok az egyes tudományterületek értekezéseinek csak vázlatos, ismertető rajzát engedélyezték, s ez a helyzet a folyóirat recenzióinak vizsgálatakor is. Azonban itt a folyóirat is segítségünkre siet: a recenziók sértő élett, személyes támadásait elvenni, illetve csökkenteni iparkodó tendencia -- mely a Fejér-szerkesztőség alatt gyakori antikritikákat a folyóiratból eltanácsolja -- azt eredményezte, hogy mind a hazai, mind a külföldi könyvvizsgálatok rovatában a szó szoros értelmében vett ismertetések találhatóak, melyek között csak elvétve fordul elő a kritika rangját joggal magának követelő írás. Az igazságos, konstruktív bírálat követelményének jelentkezése -- bár eredményként egyelőre a középút követése, a bírálat nélküli ismertetés uralkodik el -- jelentős haladás a Fejérék vallotta recenziós-elvhez viszonyítva. Fejérék a külföld megítélésétől félve ajánlják a szelid bírálatokat -- s ezen gyakorlatilag azt értik, hogy magyar művet elmarasztaló kritika nem kívánatos; a thaiszi időszakban megengedett a magyar művek reális értékelése, sőt a nyilatkozók többsége ezt még akkor is elvárja, ha az eredmény elmarasztalás. A szelid mértéktartás itt nem alapelv, hanem a kritika módszerét, hangvételt illető tanács.

Mindösszesen 281, bel- és külföldi művet bemutató ismertetés, értékelő kritika, ill. a művek egy-egy részletét tolmácsoló

ló "kivonás" jelent meg Thaisz idején. Ezen a területen tűnik ki leginkább a szerkesztő önállóságra, a Gyűjtemény saját elképzelése szerinti irányítására való törekedése, de emellett bizonyos fokú magára maradottsága is a szerkesztői munkában. Az összes ismertetés majd egyharmad részét, kerekén kilencvenet maga a szerkesztő irt, egyforma bátorsággal ismertetve s néhol bírálva jogtudományi, történeti, növénytani, állattani, csillagászati, nyelvtudományi, gazdasági stb. műveket. Ő volt az, aki rendszeresen ismertette Kisfaludy Károlyék Auroráját, Igaz Sámuel Hébéjét s az 1825-től negyedévenként megjelenő felvidéki tudományos orgánomot, a Felsőmagyarországi Minervát is.

Az ismertetés gyakorlatának eluralkodása a folyóirat kritikai jellegét reprezentáló két rovaton nem egy esetben azokat a listákat juttatja eszünkbe, amelyek az egyes kötetek végén rendszeresen a Magyarországon, illetve a Trattner kiadónál megjelent új könyveket sorolták fel.

A kevés jelentős, orientáló bírálat a "hazai literatura" területéről szinte kivétel nélkül szépirodalmi alkotásokkal foglalkozik. Közös jellemzőjük, hogy a nemesi eredetiség és "dicsekedés" elvével ellentétben a hiteles, sőt egy-egy esetben kifejezetten a tipikus¹³³ ábrázolás követelményeit fejtik ki, illetve hiányolják a bírált művekben, az esztétikai s nem az erkölcsi kategóriák szemszögéből nézve azokat. Mind a lelkes dilettantizmust, mind a "pihenésre rendelt éji órák"-ban való dolgozást -- mint a mű gyengeségére adott magyarázatot -- elítélik,¹³⁴ s néhol erőteljesen szólnak arról, hogy az irodalom ilyen jellegű művelése nemcsak visszahúzó, de egyenesen romboló hatást fejt ki a magyar literatúrára.¹³⁵

A thaiszi időszak Tudományos Gyűjteményének legjelentősebb irodalmi kritikája Toldy Ferenc recenziója Vörösmarty munkáiról: a Zalán futásáról és a Cserhalomról. Toldy hosszan készült a recenzióra, amely eredetileg az 1825 októberi kötetben jelent volna meg. A recenzens -- aki ekkor a német nyelvű pesti Iris munkatársa -- először a Felsőmagyarországi Minervában akarta megjelentetni kritikáját, azonban Vörösmarty kifejezett kérésére¹³⁶ a több olvasót számláló Tudományos Gyűjteménynek adta, megkérve Thaiszt, ne árulja el, hogy ki rejtőzik az ekkor először használt Toldy név mögött.

A végül is huszonkilenc levélre tagolódó Aesthetikai Levelek első részét 1826. május 15-e körül vitte el Toldy Thaisznak, s a munka az 1826—1827-es évek több kötetében került az olvasók elé, akik Vörösmarty eposzainak jellemeihez kapcsolódóan tulajdonképp a német romantika teóriáinak kifejtését kapták meg benne.¹³⁷

A külföldi literatúra ismertetését célzó rovat elsősorban olyan munkákat figyel és ismertet, melyeknek magyar vonatkozásaik vannak. A magyarokat érintő cikkek, ill. a magyarok által írott értekezések felsorolása miatt figyeli a Tudományos Gyűjtemény a külföldi folyóiratokat -- Jenaische Allgemeine Literatur Zeitung, Chronik der Österreichischen Literatur, Wiener Zeitschrift für Kunst..., Revue Encyclopédique (Párizs), Landwirtschaftliche Zeitung (Halle) stb. --, s nagy érdeme, hogy rendszeresen ismerteti a cseheknek a Gyűjteményhez hasonló folyóiratát, a prágai Hesperust is. Esetenként ebben a rovatban közli Thaisz egy-egy tudományterület nemzetközi szakirodalmának bibliográfiáját, biztosítva a külföldi tudomány újabb eredményeiben való tájékozódást is. A külföldi könyvvizsgálatok rovatának legfőbb munkatársa a német anyanyelvű Romy Károly György, a pozsonyi evangélikus liceum tanára, aki 23 recenziót írt ez időszak alatt. Thaiszon és rajta kívül Almási Balogh Pál, ki sokat recenzál -- 21-et készít --, így a folyóirat összes recenzióinak felét ők hárman írták; igaz, egyúttal ők azok, akik szinte kivétel nélkül csak ismertetnek, felsorolnak.

Az egy-két száz előfizetőt számláló Felsőmagyarországi Minerva mellett az ennél négyszer-ötször több előfizetővel rendelkező Tudományos Gyűjtemény hosszú ideig egyetlen tudományos folyóirata volt az országnak. Megfelelő távlatból visszatekintve rá, azt állapíthatjuk meg, hogy legfőbb feladata lett volna -- a polgárosuló Pest-Buda környezetében működve --, hogy konkrét, meghatározott elvekkel egy egységes cél, a polgárosulás irányába hasson, nagyobb teret engedve az e törekvésben ekkor a magyar tudományosságnál előrébb tartó magyar irodalomnak (a folyóirat jellegét tekintve elsősorban az irodalomelméletnek, esztétikának), s hogy fórumot nyisson a polgárosulás gazdasági feltételeinek biztosítását fejtegető nézeteknek. Bizonyos törekvések erre, nagyon halványan ugyan, látszanak: 1821-től szépirodalmi melléklet, a "Szépliteraturai Ajándék" járul a fo-

lyóirat köteteihez; a gazdasággal, gazdálkodással foglalkozó irások száma is növekszik, ezek azonban alig-alig tárgyalják azokat a módszereket, melyek a nagyüzemi termelésre való fokozatos áttérést ösztönözhetnék. Hogy a polgárosulás elősegítése mint fő feladat háttérbe szorult, a szerkesztő el nem kötelezettsége mellett a folyóirat szerzői körének összetételével is magyarázható.

A Tudományos Gyűjteményben 1819--1827 között megjelent 556 értekezés -- az álnéven és a betűjellel írókat is beleszámítva -- 259 különböző szerző munkája. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy ezen a hatalmas számon belül 170 értekező egyetlen -- az első és utolsó -- értekezését publikálják e kilenc év alatt, világossá válik, hogy Thaisz nem mondott le célkitűzéséről, a "tudósnevelés"-ről. Ez a program lehetetlenné tette az egységes írógárda kialakulását, következésképpen a folyóirat sem mutat elkötelezettséget egyetlen irányban sem. Kivánt eredményként létrejön a középutasság és a -- minden bizonnyal nem kivánt -- középszerű folyóirata. Ennek bizonyosságául elég azon szerzők munkásságára utalnunk, kiktől egyenként több (8--15) értekezést is elfogadott Thaisz.

A legtöbb értekezés Kovács Sámuel csákvári evangélikus lelkésztől származik -- szám szerint 17 --, aki az irodalomról, az iskolákról, a tudomány állapotáról, a nemzetéről, a hasznos könyvekről, tehát a legkülönbözőbb témákról fejti ki nézeteit, a magyar kultúra szükséges, de szerinte csak türelemmel megvalósítandó fejlesztését kívánva. Alig kevesebb Gorove László, a Gattáján lévő birtokára magyar lakosokat telepítő s magányában irodalmi és történeti munkákat író kismemes tanulmányainak száma. A soproni evangélikus gimnázium tanára, Szabó József több írásban értekezik a magyarok eredetéről, a Horvát István-i vehemenciától messze elmaradva. A Késmárkon is tanult Almási Balogh Sámuel, ekkor evangélikus lelkész főleg nyelvészeti dolgozatokat közöl, de az irodalom kérdéseivel is foglalkozik. Testvére, Pál főleg orvostudományi recenziókkal tűnik fel. Fabriczy Sámuel, Thaisz jóbarátja és késmárki iskolatársa történeti, esztétikai jellegű értekezéseket közöl. Nemesapáti Kiss Sámuel evangélikus lelkész-esperes, ki a Szépliteraturai Ajándékban verselget is, a Gyűjteményben az irodalommal, a nemzeti kultú-

rával foglalkozik. A felsoroltak majd mindegyike evangélikus (mint Thaisz), s rövidebb-hosszabb ideig Késmárkon is tanult (mint Thaisz), vagy a Felvidék valamelyik városában végezte tanulmányait. Ők állnak Thaiszhoz s elveihez a legközelebb, s az irói gárda magvát ők alkothatnák, ha a kapcsolat szorosabb volna közöttük.

A több értekezéssel szereplő katolikus szerzők is olyanok, kik a problémák türelmesebb megoldásának hívei lévén, sem a "Dunántúl"-hoz, sem a "Tiszántúl"-hoz nem tartoznak szorosan. Haliczky Antal, aki 1822-től a Nemzeti Múzeum igazgatói tisztjét látja el, régiségtani és főleg numizmatikai értekezéseket irván, ideológiai kérdéseket nem is érint. Az ifjú káplán, Szalay Antal bölcséleti témájú rövidebb tanulmányokat bocsát a nyilvánosság elé, a benedekrendi pap és gimnáziumi igazgató Szeder Fábián, ki a nevelés, az esztétika és az oklevéltan tanára, inkább kedvteléseinek hódol a folyóirat hasábjain is: az angol kertekről, az eperfák gondozásáról tudósítja a folyóirat olvasóit. Bitnitz Lajos, a szombathelyi liceum magyar nyelv és irodalom tanszékének vezetője főleg régészeti és nyelvészeti munkákat közöl. Mednyánszky Alajos báró birtokán gazdálkodva az iskolák és a nevelés türelmes reformjának kérdéseiben munkálkodik, s ezzel kapcsolatos nézeteit teszi közzé a folyóiratban. A többnyire Bécsben élő Csaplovics János földrajzi, statisztikai és etnográfiai értekezésekkel jelentkezik.

Ha végigtekintünk a soron, a korszak ismert személyiségei ők, többségükben majd az Akadémia levelező és rendes tagjai, kiktől azonban nem várható forradalmi új sem szakterületeiket, sem pedig az egyetemes magyar kultúrát illetően. Ezek a szerzők adják a thaiszi Gyűjtemény íróinak meglehetősen laza, törzsgárdának nem is nevezhető körét: magatartásuk, szellemiségük eredményezi tulajdonképpen a folyóiratnak az el nem kötelezettség melletti elkötelezettségét.

A folyóirat előfizetői körében történő vizsgálódás külön tanulmány tárgya lehetne. Az általános képhez -- amelyet megrajzolni igyekeztünk -- az is hozzátartozik, hogy röviden róluk is szóljunk. "Egyházi és világi méltóságok", táblabírák, helytartótanácsi, vármegyei nemes tisztségviselők, liceumi, gimnáziumi, kollégiumi tanárok, katolikus papok, evangélikus és református lelkészek többségükben, akik ebben az időszakban a

nemzetiség eszméjétől fellelkesülve, a magyar tudomány és irodalom felemelésén buzgólkodva hazafias kötelességüknek tartják az orgánum -- postai szállítással együtt évi 18 forintba kerülő -- előfizetését. Hogy a folyóirat elvárásainak többnyire megfelel, bizonyítja számuknak viszonylag csekély ingadozása.¹³⁸ Az előfizetők között számos társaság, intézmény, gimnázium van: élen járnak a szerzetesrendek (legtöbb rendházuk és gimnáziumuk előfizet), a jászsági (Jászberény, Jászladány, Jászapáti, Jászjákóhalma stb.) és az alföldi (Kiskunmajsa, Kiskunhalas, Szeged, Kecskemét) városok tanácsai s elöljárói; de ha az ország akkori térképére az előfizetőket lakóhely szerint vetítjük fel, kiderül, hogy a Tudományos Gyűjtemény Magyarország-szerte ismert (s az előfizetőknél bizonyosan nagyobb számú) olvasó kezében megforduló havi folyóirat volt. Többen rendelkeztek közös példánnyal, s kiolvasás után adták tovább egymásnak, az intézmények, könyvtárak által rendelt kötetek pedig eleve több olvasóhoz jutottak el. Így nem túlzó a megállapítás, hogy a 19. század második-harmadik évtizedében a legnagyobb közönségű, rendszeresen megjelenő magyar nyelvű nyomtatványok egyike a Tudományos Gyűjtemény volt. Ez még csak emelte a folyóirat előtt álló feladat nagyságát, amelyet azonban teljességében megoldani nem tudott, de nem is tudhatott. A hazai szellemi élet ellentmondásai nyilatkoztak meg a folyóiratban is, így azt elmarasztalnunk legfőképp az új utak keresésén munkálkodók, sőt az új utakat már megtalálók erőteljesebb, elkötelezett támogatásának elmulasztásáért kell.

Thaisz azonban nem e mulasztásba bukott bele. A folyóirattól való gyors távozása 1827 végén az új szellemiséget képviselő aurórák nem annyira elvi, sokkal inkább az adott szerkesztői pozíció létbiztonságot jelentő évi 600 (800 előfizetők felül évi 800) forintjáért indított harcának eredménye.

Vörösmarty Mihály Pestet elhagyni készült: ezt nem nézheték Bajzáék tétlenül. Biztos anyagi alapot csak a folyóirat-szerkesztés nyújthatott neki, s ilyen csak egy volt, a Tudományos Gyűjtemény, melynek kiadója ekkor -- fia, János Tamás 1824-ben bekövetkezett halála után -- Petrózai Trattner Mátyás s az 1827 óta társtulajdonos vő, Károlyi István.

A Thaisz--Vörösmarty csere körülményei pontosan alig rekonstruálhatók. Kétféle verzió is van a történetekre. Waldapfel

József és Horváth Károly szerint Trattner és Károlyi az aurórá-
sok követelésének adott helyet,¹³⁹ Fried István szerint Horvát
Istvánnak köszönhető Vörösmarty szerkesztősége.

Véleményünk szerint a két elképzelés együtt helyes. 1827.
december 13-án Bajza "egy nevezetes és halaszthatatlan tárgyban
tartandó ülés"-re hívta a társakat.¹⁴⁰ Ezen tárgyalhatták Vö-
rösmarty ügyét. Ezután értekeztek Károlyival, de kívánságuk --
feltételezésünk szerint -- csak akkor teljesült, amikor a Vö-
rösmarty-rajongó Horvát -- kinek viszont barátja és tisztelője
a társtulajdonos Károlyi -- ugyanezt kérte a kiadótól. Emel-
lett látszik bizonyítani az is, hogy Vörösmarty csak december
legvégén lett szerkesztő.

Thaisz tehát nem bukott meg, csak lemondatták. Bukást nem
is érdemelt, mert elévülhetetlen érdeme a nyelvújítási harc le-
zárásához vezető út biztosítása, a folyóirat továbbfolytatása s
nem utolsó sorban az, hogy képességeihez mérten lehetőséget
biztosított a különféle nézetek elterjesztésére s ezzel a tudom-
ányosság és irodalom -- ha nem is éppen a folyóiratban rep-
rezentált -- előremenetelésére.

Jegyzetek

- 1 WALDAPFEL József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780--1830, Bp. 1935.; ZSIDI János: Fajér György, Bp. 1936.; KROMPECHER Bertalan: Jankovich Miklós irodalmi törekvései, Bp. 1931.; ALAPY Gyula: Kultsár István 1760--1828, Komárom, 1911.; VASS Bertalan: Horvát István életrajza, Bp. 1895.; FRIED István: Vörösmarty Mihály és a Tudományos Gyűjtemény, (Irodalomtörténeti Közlemények 1968., 644-658.) stb.
- 2 Különböző források az alapítók körét más-más összetételben adják meg. PINTER irodalomtörténetének 5. kötetében a felsoroltakon kívül Forgó György, Haliczky András, Thaisz András és Virág Benedek is alapító; KROMPECHER Bertalan (az 1. sz. jegyzetben idézett) könyvében Czinke Ferenc, Moldoványi János, Folnesics Lajos és Argauer Máté alapítói részvételeiről ír, TOLDY Ferenc Fejérről mondott gyászbeszédében még Mokry Benjámint is alapítóként említi.
- 3 OSZK Kézirattár Fol. Hung. 4. 1. db.
- 4 PÁPAY Sámuel írja: "Ennek az új időszaki irásnak méltán örvendhetünk ..., mivel onnét fog az jőni, a honnét eleitől fogva legméltóbb jussal várhattuk -- az ország szívében fekvő s tudományi tekintetben is legfőbb városunkból..." (Kazinczy Ferenc levelezése. Közzéteszi Váczy János. I-XXII. köt. Bp. 1890--1927. -- a továbbiakban Kaz.Lev. -- XV. 67--68.)
- 5 KÁLLAY Miklós: A tudományos irodalom magyar szalonjai a múlt század elején (Literatura 1927., 261-262.).
- 6 ANDRÁSSY Béla szerint a könyvtárosoknak a 18. század végén tíz évre volt szükségük, hogy "valamely munkából 2--300 példányt el tudjanak árusítani. Trattner idejében már 10 év alatt 1000 példányt adtak el ..., de egy kiadásra 500 példányt nyomtatni tökéletesen elég volt." Vö. ANDRÁSSY Béla: A "Tudományos Gyűjtemény" hatása. (Figyelő 1872. 22. sz., 254.)
- 7 A kívülállók is nyugtázták ezt aényt. PÁPAY így ír Kazinczynak: "... Pethe, ki, a mint értésemre esett, Jánosék részéről -- (Gergelyék részéről Fejér, Mártonékéról Schedius) -- a rendbe szedő társak között van..." (Kaz. Lev. XV. 67--68.)
- 8 WALDAPFEL József használja a "pestbudai középpárt" elnevezést. (I. m. 227.)
- 9 A folyóirat "III. Tudománybeli Jelentések" rovatának "Köszönet és kérés hazai tudósainkhoz" c. megjegyzésében a szerkesztőség közli, hogy az első kötet "foglalattya a pesti s budai íróknak munkájából megállapított a kívülről valóknak bé érkeztek előtt" (Tudományos Gyűjtemény -- a továbbiakban T. Gy. -- 1817. l. 124.) Ez arra mutat, hogy az alapítók az induló kötetet elveik kifejtésének s példa gyanánt is szánták.

- 10 "... Mindennemű tudományos írás nélkül létünket tudós földieink régtől fogva fájlalták; a külföldiek panasszal, sőt szemre hányással is vették..." Nekünk, magyaroknak is kell folyóirat, mert a "közölhetés szükében" számos fontos tudnivaló elkallódik, tudósaink nem fejlődhetnek, nemzeti megbecsülésben nem részesülhetnek. Vannak tudósaink, kultúránk tökéletesedik, csak a magyar nem tudhat erről, pedig "minden nemzet kebelében csak önnön nyelvén terjedhet el a cultura..." Nemzeti boldogságunk érdekében, ha "tudományos dolgainkat, régiséginket... közhasznú tudósításokat, szerzeményinket... intézetünket hazai nyelvünkön fejtegettyük...", akkor azokat itthon is becsesebbé tehetjük, külföldön is elismerést szerezhethünk. (Uo. III--XII. old.)
- 11 Ez a jellege a befejező mondatokból világosan következik: "Ezekkel nemzeti culturánk képét néhány fő vonásokban... előterjesztettem. Annak teljesebb leírását hazai tudósainkra hagyom. A visszavonás és magok elvetése helyett e dicső tárgyban tüntessék ki, vajha, elméjüket, halhatatlanittsák érdemeiket!" (T. Gy. 1817. 3. 44.)
- 12 Ez az álláspontja egy másik írásából még inkább kiderül. Jankovich gyűjteményét ismertette a "nemzeti dalok"-ról szólva így ír: "... mi magyarok illyeket csak a legalacsonyabb köz-nép között hagyunk hevertetni, maga eredeti dicszeitől megfosztatni, s elfajzani ..." (T. Gy. 1817. 9. 24.), vagyis a magyar kultúra vérkeringésébe nem vonjuk bele, nem emeljük fel...
- 13 Krompecher Bertalan utal arra, hogy Jankovichék szerint a népköltészet elfajzott régi műköltészet, következésképp a népköltészet felé fordulás, népdalgyűjtés csak a "megtartók", de egyben "lealacsonyítók" köréből való kimentése egy magasabb rendű kulturális értéknek: a népi felé fordulás csak kényszerűség. (KROMPECHER: i. m. 15. és köv.)
- 14 "Nemzetünk fő disszének méltán tekintheti, hogy europai laktának... és az írás gyakorlásának már második századjából, a m i t e g y d i t s ő s é g e s , é s m o s t a n v i r á g z ó e u r ó p a i n e m z e t e m t e l l y e s i t h e t , m a g a s a j á t a n y a i n y e l v é n e k e r e d e t i m a r a d v á n y á t e l ő á l l i t h a t j a ." (T. Gy. 1817. 1. 47. Kiemelés tőlem -- M. B.)
- 15 S.[SCHEDIUS Lajos]: A nemzetiségről. (Uo. 57--61.)
- 16 Uo. 61.
- 17 Schediusról szólva és vele kapcsolatban ez a gondolatsor megalapozatlannak tűnhet. FENYŐ István tanulmányában (Az eredetiségprogram kialakulása és kritikai értelmezése 1817--1822 között. [FENYŐ István: Nemzet, nép - irodalom. Bp. 1973.] Schediusnak mint a német neoklasszikus és romantikus esztétika elmélete közvetítőjének jelentős előremozdító szerepet tulajdonít -- teljes joggal (i. m. 50--54.). Ugyanebben a tanulmányban "a nemesi eredetiség koncepció híveinek szellemi szintjére ... szemléletes példa"-ként hozza fel az idősebb Kisfaludy Hunyadi János-ának kritikáját. Ebben a recenzius a darabot "a benne megnyilvánuló 'hazafi-

ság' jogán" nevezi "felséges 'Költemény'-nek", "kritikusunk számára pedig ez az egyetlen mérvadó esztétikai principium" - mondja FENYŐ (i. m. 72.), s pusztán a kritikát tekintve, ismét jogosan. De ki ez a kritikus? FENYŐ István nem oldja fel a névjelet, mert számára elsősorban a jelenség volt a fontos és nem az író. KAZINCZY viszont megteszi nekünk, a T. Gy.-ben kritikát író S. = "S[chedius], (ki ugyan megrecenseálám lutheránusosan ... a Kisfaludy igen-igen rossz Hunyadi Jánosát..." (Kaz. Lev. XV. 166.) Ebből viszont az következethető, hogy a T. Gy. társasága eszméit illetően -- ha időlegesen is -- erőteljesen hatáskörébe vonta a folyóirat munkatársait. Szempontunkból nézve is az a lényeg, amit FENYŐ megállapít, hiszen a SCHEDIUS-értekezés ebben a kötetben és ebben a környezetben -- megfejeelve a Hunyadi-ról szóló recenzióval -- jelent meg, az olvasók elé így került.

- 18 KAZINCZY írja a T.Gy.-nyel kapcsolatban: "... én irtózom az olly nemzetiségtől, melly a külföldi szépet és jót irtózza, mert az külföldi". (Kaz. Lev. XV. 107.)
- 19 T. Gy. 1817. 1. 72.
- 20 Ebből következik a T. Gy. hangadóinak nem éles, de kimutatható Kazinczy-ellenessége is. FEJÉR 1815. április 9-én, Kultsár irodalmi vacsoráján, melyet Kazinczy érkezése tiszteletére rendeztek, megtámadja a széphalmi vezért: "miért bántotta K. a nemzet legelső diszét, Kisfaludy Sándort? miért tette őt a németek előtt nevetségessé?" (ZSIDI: i. m. 72.)
- 21 Az első kötet elején Kisfaludy Sándor Hunyadijából vett idézet áll: "A hazafinak egész valója, minden érzeménnye, és gondolattya a haza s nemzet körül forog; ... A mit tud, s tehet, értelme, értéke, s minden virtusa e célra van szentelve, szánva. Megvetve néz a népre, melly balúl itél felőle vakságában, s még is javát munkállya".
- 22 A Kazinczy által nevetségésnek nevezett vignett egy, a baljában a magyar cimert, jobbjaiban a tudomány fáklyáját tartó "génusz".
- 23 El kell fogadnunk KORNIS tényszerű megállapítását: "Az igazi tudományos szellem kifejlődésének egyik legnagyobb akadálya volt a magyar tudósok szertelen polyhistorizmusa, oly időben, amikor már Európaszerte a tudományos munkafelosztás ... tört magának utat ... A magyar tudós azonban a tudományos fejlődésnek még mindig azon a primitívebb fokán állott, amikor ugyanaz az elme a legkülönbözőbb ismeretkörben törekszik jártasságra, a szélesség azonban a mélység rovására megy..." KORNIS Gyula: A magyar művelődés eszméi (1777--1848). I., Bp. 1927. 588. -- Más kérdés, hogy mik voltak a tényleges okai ennek a polihistorizmusnak.
- 24 Tanulmányunk része egy nagyobb összefoglalásnak (A Tudományos Gyűjtemény története 1817--1841); abban az itt össze-foglaltak bővebb bemutatására is sor kerül.

- 25 A T. Gy. nyelvújítási szerepéről, az e körbe tartozó értekezésekről, recenziókról TOLNAI Vilmos (A nyelvújítás. A nyelvújítás elmélete és története. Bp. 1929.) és újabban SZALONTAY Gabriella (A Tudományos Gyűjtemény nyelvtudományi jelentősége. Bp. 1973.) részletesen elemző értékelést ad, ezért nem tartjuk szükségesnek, hogy erre a kérdésre bővebben kitérjünk.
- 26 Néhány példa a T. Gy. különböző köteteiből: "Históriai vizsgálódások és vélemények a Gothok, Scythák, Bolgárok és Magyarok eredeteiről"; "Néhány hibás vélemény felfedeztetése IV. Karoly római császár 1356-diki arany bullájáról"; "Megczáfolása azon bitang hírnek, hogy Hunyadi János magyarországi kormányzó és erdélyi vajda vad ölelésből eredett"; de sorolhatnánk a szerzet- és apátságtörténetek, hadtörténeti tanulmányok stb. címeit is.
- 27 Statistik des Königreichs Ungern. Pest, 1798.
- 28 Ilyenek: "Az ember kíván tanulni"; "A tudatlanságról"; "Az emberi élet akarmi jó célnek elérésére is elégséges" stb.
- 29 FENYŐ István: Az eredetiség-program kialakulása... (FENYŐ: i. m. 71.)
- 30 HORVÁTH András: A dramának vers-mértékéről (T. Gy. 1817. 7.55--64.); KAZINCZY Ferenc: Sonett (Uo. 1817.9. 38--49.) és VIRÁG Benedek: Észrevételek a magyar prosodiáról (Uo. 1818. 5. 48--67.).
- 31 E. V. J. [VITKOVICS Mihály]: Az ó-hitű magyar írókról. (T. Gy. 1817. 8. 76--81.) Az idézet: Uo. 81.
- 32 T. Gy. 1818. 2. 48--73. -- Teleki József tanulmányát, a következőkben említett Szemere-értekezést és Ungvárnémeti Tóth tanulmányát az irodalomtörténeti jelentőség szempontjából elemzi FENYŐ István (i. m. 67--71. és 84--85.)
- 33 T. Gy. 1818. 4. 79--86.
- 34 T. Gy. 1818. 6. 54--89.
- 35 Uo. 56--57.
- 36 Tehát nem nemesi, vitézi dalok!
- 37 Uo. 59.
- 38 Uo. 59. és 60.
- 39 SZENTMIHÁLYI János és VÉRTESSY Miklós munkájuk (Utmutató a tudományos munka magyar és nemzetközi irodalmához. Bp. 1967.) előszavában említik, hogy művük magyar előzményeinek sorában az első FEJÉR György: Tudományok encyklopaediája rövid rajzolatban c. összeállítása. (T. Gy. 1818. 1. 3--38. és 1818. 2. 3--48.)

- 40 A Fejéréktől legtöbbször csak így nevezett "külföld" tulajdonképpen csak áttételesen az. A főleg osztrák, német és cseh lapokban megjelent kritikák írói az esetek többségében magyarok, akik németül recenzeálnak, a kor szokása szerint részletesen ismertetvén a bírált mű tartalmát. Fejérék jól érzékeli a veszélyt, mert ily módon a külföld tendenciózsán tájékozódik, sőt nem az eredeti művet használván fel az újabb bírálatra, csak másodforrásból merít. — Az éles hangú kritikák elriasztó hatásáról ERCSEY Dániel debreceni tudós is ír. Kifejti, hogy ezek miatt "sokann, a kiktől telne is valami", a T. Gy.-be nem mernek írni. (T. Gy. 1818. 4. 131.)
- 41 Az azonosítás nem biztos. Kazinczy — aki ellen az értékezés szól — Takács Józsefet hiszi e név alatt, Vitkovics viszont arról értesíti, hogy Versegly a szerző. TOLNAI Vilmos (i. m. 132.) Kisfaludy Sándornak tulajdonítja az írást. s a Magyar irodalom története (3. köt. Bp. 1965. 276.) is Kisfaludy Sándort érti a Füredi Vida álnév alatt.
- 42 [KISFALUDY Sándor] Füredi Vida: A recenziókról. (T. Gy. 1818. 6. 3—32.)
- 43 Uo. 20.
- 44 Uo. 31.
- 45 Uo. 29.
- 46 A három Kölcsey-kritika közül a Csokonairól és a Berzsenyiről írottak részletes elemzését, keletkezéstörténetét, hatásuk bemutatását l. FENYŐ István: Kölcsey kritikái — és a fogadtatásuk, Irodalomtörténet 1973. 338—355.
- 47 Kazinczy írja: "Pest, a mint hallom, s Y [= Fejér György], ... nagyon örülnek a Kölcsei recenziójinak..." (Kaz. Lev. XV. 166.)
- 48 KÖLCSEY Ferenc: Kis János versei. (T. Gy. 1817. 2. 124—129.)
- 49 KÖLCSEY Ferenc: Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai megítéltetések. (T. Gy. 1817. 3. 107—118.) — Még 1814-ben Döbrentei Gábor kérte fel megírására, de az olvasóközönség visszhangjától félve s Erdélyi Múzeumáért aggódva nem merte közölni.
- 50 Bizonyító adatunk nincs, de feltételezhető, hogy a Kis Jánosról szóló kritikával szerzett "érdemei" miatt vették fel ezt is a Gyűjteménybe.
- 51 KÖLCSEY Ferenc: Bersenyi Dániel versei. (T. Gy. 1817. 7. 96—105.)
- 52 KAZINCZY Döbrenteinek: Kaz. Lev. XV. 177.
- 53 Kölcsey a rövidítésbe nem egyezett bele, s a vita következőképpen jelent ki: "dolgozni nekik [a T. Gy.-nek] bizony

- nem fogok, míg a Jankovichianismo-Horvatianismus tartand".
(Kaz. Lev. XV. 234.)
- 54 FENYŐ István: Kölcsey kritikái -- és a fogadtatásuk, Irodalomtörténet 1973. 350.
- 55 PÁNDI Pál: Irodalom és nemzeti tudat a reformkorban I-II., Uj Irás 1974. 7. sz. 95--103. és 8. sz. 85--96.
- 56 A T. Gy. 1817. 12. kötetében (117--124.) egy kifakadás olvasható ilyen címen: "Észrevételek a posonyi tót újság kiszebbítő homlokirása ellen". Az újság azt a "bünt" követte el, hogy címében szlovákul is közli, hogy Hetilevél [Tyden-
nik], s hogy császári és királyi nemzeti újság. A felháborodott szerző a következőket közli: "En Magyarországban magyar nemzetet esmének..."; "... a nemzetek ugyan felveszik a külső idegeneket, de soha sem azért, hogy kebeleikben új nemzetet formáljanak"; "Magyarországban magyar nemzet van, gyon, nem pedig tót..." stb. S hogy a szerző nem egyedül van nézeteivel, mutatja, hogy a szlovák újság az írás megjelenését megelőzően (nyomdai átfutás!) már meg is változtatta címlapját.
- 57 SZEMERE írja: "... Trattner minden holnapban literatori vacsorát ad s a tudományos gyűjtők ott veszik fel -- a megjelenő darabok áldomáspharát." (Kaz. Lev. XV. 144.)
- 58 VITKOVICS így ír a folyóirat belső ügyeiről: "A Tudományos Gyűjteménynek az a nem szerencsés sorsa kezdett lenni kezdetétül fogva, hogy a melly törvényt szabtak a redigensei, azokat meg nem tartották..., más felől igen tele voltak complimentel a redactio dolgában. Csak azt hallhattad öszszegyültünkkor: Ennek a munkáját is be kell venni, mert pap, mert báró, mert pápista, mert protestáns, mert professor, mert ifjú, mert tehetős, mert annyi praenumeráns szerzett". (Kaz. Lev. XVI. 355.)
- 59 FEJÉR levele: Kaz. Lev. XV. 351--352.; TRATTNER levele: uo. 356--357. Rajtuk kívül SZEMERE is beszámol az eseményekről: uo. 348--349.
- 60 "1817. No. 35 764 kegyesen utasító rendelés". Utalás törté-
nik rá: "A Tudományos Gyűjtemény Intézetének... elrendel-
tése", OSZK Kézirattár Fol. Hung. 4. 15. db. és "Kötele-
zés...", OSZK Kézirattár Fol. Hung. 4. 9. db.
- 61 OSZK Kézirattár Fol. Hung. 4. 9. db.
- 62 OSZK Kézirattár Fol. Hung. 4. 15. db.
- 63 Az erről szóló jegyzőkönyvet l. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 4. 20. db.
- 64 ZSIDI János: i. m. 28.
- 65 OSZK Kézirattár Fol. Hung. 4. 20. db.
- 66 "Ez [ti. Horvát István] későbbet magának is kijelenti, hogy én alkalmatlan legyek a társak által immár megítélt da-

raboknak szám és rend alá vonására. Ez fáj és fájni fog" — írja SZEMERE. (Kaz. Lev. XVI. 112.)

- 67 Némi magyarázattal Fenyő István megállapítása szolgálhat, mely Szemere későbbi folyóiratával, az Élet és Literaturával kapcsolatos: "Az irodalomtörténetírás ... rendszerint azt említi meg, hogy a folyóiratnak nem voltak se rovatai, se tartalomjegyzéke, hogy a legtöbb cikknek a címe hiányzott, mint ahogy a szerzők neve is, a szerkesztő folyóvást változtatta lapja elrendezését...", "... hogy benne semmiféle rendszer és beosztás nem volt megfigyelhető". Feltételezhető, hogy Horvát a pedantériát (melyet Szemerénél nem tapasztalt) hiányolta már ekkor is, ez volt az oka ellenkezésének.
- 68 "Tekintetes Jankovics Miklós úr, a Tudom. Egyesületnek előlölője ... jelentvén tisztelendő Vass úrnak redactorrá lett választatását, az a tisztelt úr által és az Egyesület tagja által kölcsönösen elfogadtatott, ezeknek következtében Schedius prof. ur és segéd társ Thaisz ur elintéztett" — számol be az ülés jegyzőkönyve. (OSZK Kézirattár Pol. Hung. 4. 22. db.)
- 69 T. Gy. 1818. 8. 146. utáni számozatlan old.
- 70 Kazinczy jegyzete is ezt támasztja alá: "Fejér György 1818. Decemboréig készítette-el a Tud. Gyűjteményben felveendő darabokat". (Kaz. Lev. XVI. 444.)
- 71 A T. Gy. állandó rovata: "Tudománybeli Jelentések".
- 72 Kaz. Lev. XVI. 444.
- 73 "Felolvastatott prof. Vass urnak levele, mellyben a Tud. Gyűjteménynek redactióját megköszöni. Sajnálva vétetett ezen lemondás, de erről való tanácskozás jövő időre halasztatik, addig is a redactiót t. Thaisz András ur fogja a szokott fizetés [600 forint] mellett vinni." (OSZK Kézirattár Pol. Hung. 4. 23. db.)
- 74 1819-ből már nem is maradt fenn ülési jegyzőkönyv. Bizonyosra vehető, hogy 1819-ben az egyesület már formálisan sem működött, bár HORVÁT Ádám 1819. július 9-én kelt levelében még azt írja, hogy "Jankovits, ki most praesese a redactiónak...", elfogadott tőle egy recenziót, aminek közlését azután Trattner nem vállalta. (Kaz. Lev. XVI. 444.)
- 75 THAISZ András: Az 1819-ik esztendei Tudományos Gyűjteménynek áltnézése, foglalataja... (T. Gy. 1820. I. 90--112.)
- 76 THAISZ szavaival: "... azok [ti. az értekezések] t u d ó s a k, de ne épen transcendentek, tsupán tsak némelly individuális phantasiákban fenn lehetők, szárazok, homályosok.. hanem ... ami legtöbb, k ö z h a s z n u a k legyenek". (Uo. 105.)
- 77 Megállapításaink bizonyosságául szolgálhatnak THAISZ következő kijelentései: "kár irni tsak azért, hogy írjunk..." (Uo.

105.); "kár olyan igazságokat sok szavakkal bebizonyítani akarni, melyekről senki se kételkedik" (uo. 106.); viszont "Mennyi köz hasznú, gyönyörű tárgy vagyon mindenütt körülöttünk! - A természet... az el vagyon hagyattatva, míg hasznontalan speculációk után kapkodunk" és "... logica (gondolkodás tudomány), mathesis, geometria... nem vagytok e érdemesek a mi szorgalmunkra?" (Uo.)

- 78 Ezt írja: "... örvendeni fogunk, ... ha némelly elő hangú íróink meg fognak bennünket egy kevéssé kimélni s nem fogják kivánni, sőt, ... fenyegetődzve parantsolni, hogy még alig készült, ... elme szüleményeket azonnal kinyomtassuk" (uo. 107.); "... ne tsak egy kettő lakjék abban [ti. a T. Gy.-ben] éjjel nappal, ne tsak egy kettő tárogassa benne a maga tudományát..." (Uo. 109.)
- 79 Ilyenek pl. Jenaische Allgemeine Literatur Zeitung, Vaterländische Blätter, Annalen der Literatur und Kunst, Wiener Allgemeine Literatur Zeitung stb.
- 80 "A redactió az írók szabadságát szentül tiszteli; azért olyanokat is felveszen, melyek az ő gondolkodásával egyenesen ellenkeznek, tsak józan észet mutassanak..." (T. Gy. 1820. 1. 112.)
- 81 Erre a legjobb bizonyíték a Sas című folyóirat, melyet Thaisz 1831-től saját tetszése szerint szerkeszt. Már az alcim is mutatja azt az elgondolást, melyet Thaisz a T. Gy.-ben következetesen nem tudott megvalósítani: Vegyes tárgyú iratok az olvasni és tudni méltó minden ágaiból. Jelzi, hogy a folyóiratban a legváltozatosabb írások (magyar és külföldi szerzőktől egyaránt) minden kötelezettségtől, elkötelezettségtől mentesen, elsősorban "érdekességük" alapján és miatt jelennek meg.
- 82 FRIED István megfogalmazása: Vörösmarty Mihály és a Tudományos Gyűjtemény, Irodalomtörténeti Közlemények 1968. 645.
- 83 THAISZ András: Közönséges észrevételek a nemzeti characternek megítélésére különösen pedig a magyar nemzetről hozott némelly ítéletekre. (T. Gy. 1819. 9. 32--56.)
- 84 THAISZ "parasztok" megnevezést használ, de mivel a népet újabb négy rendre osztván, a földdel rendelkező földműveseket a harmadik rendbe sorolja, világos, hogy jobbágyokat kell a fogalmon értenünk.
- 85 TOLDY Ferenc írja Bajzának: "Kazinczy Thajsz [!] előtt Halbgott (mert németül beszéltünk), s én neki elhiszem, hogy úgy is hiszi, ... nem győzi -- mond -- eléggé becsülni és szeretni mindon oldalról..." (Bajza József és Toldy Ferenc levelezése, Bp. 1969. 160.)
- 86 THAISZ András: A neologismusokról, avagy szabad-é a magyarban új szókat tsinalni, és mennyire? (T. Gy. 1817. 12. 14--33.)

- 87 [THAISZ András] Jolsvai Bandi: Különböző vélekedés a recenziókról. (T. Gy. 1819. 5. 54—76.)
- 88 KAZINCZY Ferenc: Orthologus és neologus, nálunk és más nemzeteknél. (T. Gy. 1819. 9. 3—27.)
- 89 "Die neue Redaction ist von einem ganz andern Geiste belebt..." -- állapítja meg már az első kötet kézhezvétele után (Kaz. Lev. XVI. 293.), majd pár nappal később: "A Tud. Gyűjt. redactiója nagyon bölcös törvényeket szabott magának" (uo. 296.); "Vigasztal... még inkább az, hogy a T. Gy. redactiója olly kézben van, mint a Thájszé (uo. 528--529.) és végül: "... kénytelenek vagyunk megvallani, hogy a T. Gy. kiadását ez idén tisztább lélek lelkesíti mint eddig, s mindég tisztább fogja". (Uo. 533.)
- 90 A levélre ZSIDI János hivatkozik, i. m. 87.
- 91 Kaz. Lev. XVI. 328.
- 92 Uo. 458.
- 93 Uo. XVIII. 369.
- 94 Uo. XVII. 428.
- 95 "Dass das Tudom. Gyűjt. eine andere Redaction [Vörösmarty-szerkesztősége] erhalten hat, darüber muss sich jeder, der die Thaisischen Umtriebe kennt, und affectirten Nationalismus und Sectengeist hasst, freuen..." (Uo. XX. 496.)
- 96 WALDAPFEL József: i. m. 234.
- 97 Bajza József és Toldy Ferenc levelezése 465--466.
- 98 Több mint félezer, pontosan 556 értekezés és 281 különböző ismertetés, kritika jelent meg Thaisz szerkesztősége idején.
- 99 Összesen közel 40 ilyen értekezés jelent meg, s mintegy jelezve a kérdés állandó aktualitását, majdnem évenként arányosan elosztva.
- 100 BESSENYEI György: Magyarság [1778.] (T. Gy. 1826. 1. 3—10. Az idézetek: 5., 6. és 7.)
- 101 HORVÁT József Elek: A nemzeti csinosodásról (T. Gy. 1819. 12. 41—67.)
- 102 SZTROKAY Antal: A nemzeti nyelv előmozdításáról (T. Gy. 1821. 2. 72.)
- 103 GUZMICS Izidor: A nyelvnek hármias befolyása az ember embe-
risítésébe, nemzetiségébe és hazafiúsításába. (T. Gy. 1822. 8. 3—36.)
- 104 MEDNYÁNSZKY Alajos: Hazafiúi gondolatok a magyar nyelv kiterjesztése dolgában. (T. Gy. 1822. 1. 3--37.)

- 105 FÖLDVÁRY Miklós: Mi akadályozhatja a hazai literatura gyarapodását (T. Gy. 1826. 1. 38-44.)
- 106 - - : Valjon lehet és kell-e a magyar nyelvet féltetni és őrizni attól, hogy a magyar hazában élő többféle nyelvekkel össze elegyedvén el ne enyésszen? (T. Gy. 1824. 12.)
- 107 ANTAL Mihály: Gondolatok honni magyar nyelvünk terjesztésének némelly eszközeiről. (T. Gy. 1827. 9. 61--109.)
- 108 Töredéke Bessenyei György értekezéseinek: a magyar nyelv kimiveltetéséről. (T. Gy. 1823. 1. 9.)
- 109 [KÁNYA PÁL] K. P.: A magyar nyelv miveltetésének módjáról. I-ső Levél (T. Gy. 1825. 10. 81--84.) 83., -- Második Levél (1824. 3. 89--95.) 95., -- Harmadik Levél (1824. 6. 89--94.) 94.
- 110 - - : Mi serkentheti a nemzeteket a tudományok és szép mestersegök elősegítésére? (T. Gy. 1825. 11. 9--17.)
- 111 A legjellemezőbb értekezések: KOVÁCS Sámuel: A magyar irodaturának menetele (T. Gy. 1819. 12. 3--13.); HORVÁT József Elek már idézett értekezése (l. fentebb, 101. jegyzet).
- 112 KOVACSÓCZY Ádám: Mi az oka, hogy a külföldiek, és hazánkban lakó idegenek többnyire balul ítélnek a magyar nemzet-ről (T. Gy. 1823. 9. 62--77.)
- 113 - - : Némelly hazafiúi emlékeztető szavak a magyarok nemzeti lelke, és characterere felől. Pesten 1822-dik esztendőben. (T. Gy. 1822. 6. 50--56.) és VEDRES István: A magyar nemzeti lélekről egy két szó. (Uo. 11. 55--75.)
- 114 MEDNYÁNSZKY Alajos: i. m. (l. fentebb, 104. jegyzet) 18.
- 115 FÖLDVÁRY Miklós: i. m. (l. fentebb, 105. jegyzet).
- 116 EDVI ILLYÉS Pál: Észrevétel és kérés nagybuzgalmu íróinkhoz (T. Gy. 1823. 10. 74--80.)
- 117 KATONA [József]: Mi az oka, hogy Magyar Országban a játékszini költő-mesterség lábra nem tud kapni? (T. Gy. 1824. 4. 3--22.)
- 118 [ALMASI BALOGH Sámuel] B. S.: Gondolatok a irodaturának tökéletesüléséről (T. Gy. 1822. 7. 61--85.)
- 119 NEMESAPÁTI KISS Sámuel: Literatúránk akadályairól egy két szó (T. Gy. 1825. 2. 53--67.)
- 120 B. J. M. P.: Hazafiúi óhajítás a két magyar haza írójához a nyelvmiveltéséhez (T. Gy. 1826. 11. 78--99.)
- 121 HORVÁT József Elek: i. m. (l. fentebb, 101. jegyzet) 49.

- 122 [VITKOVICS Mihály] Vidényi: A magyar könyvek terjesztéséről (T. Gy. 1821. 9. 34—48.)
- 123 A vármegyék álljanak a könyvterjesztés, könyveladás szolgálatába: a vármegyei levéltárosok is áruljanak magyar könyveket. Ez később több vármegyében meg is valósult.
- 124 KOVÁCS Sámuel: A magyar literaturának menetele. (T. Gy. 1819. 12. 12.)
- 125 Először a szerkesztésében megjelent első, legvégül az utolsó (1827. 12.) kötetben.
- 126 WALDAPFEL József: i. m. 234.
- 127 T. Gy. 1819. 9. 49.
- 128 Az OSZK Kézirattár Fol. Hung. 4. 22. darabjaként az 1818. július 7-én kelt jegyzőkönyv még a külföldi literatúra figyelését is hozzáértők szerint osztotta fel. A német területet Jankovich, Vass és Szemere, az angol, francia, olaszt Schedius, a szlovák, lengyel, cseh, szerb, görögöt Vitkovics és Thaisz, az orvosi irodalmat dr. Forgó figyelte.
- 129 BER'SENYI Dániel: A vers-formákról (T. Gy. 1826. 4. 85—99.).
- 130 [AIMÁSI] BALOGH Sámuel: A románokról (T. Gy. 1824. 4. 70—91.)
- 131 FABRITZY Sámuel: Gondolatok némelly állításokról, melyek professor Krúg urnak filozófiai munkájában találhatók (T. Gy. 1822. 8. 61—95.)
- 132 SIMON Florent: A szépségről (T. Gy. 1826. 9. 3—33.).
- 133 Pl.: "... nagy fogyatkozásnak látom mindenek előtt azt, hogy az előforduló ... személyeik között, egyetlen egy állandó characterü sintsen, hanem mind tsak a körülmények s a szempillantat úntalan változó teremtményei..." — írja TAKÁTS Éva SEBESTYÉN Gábor vigjátékainak alakjairól, s más helyütt azt fejti ki, hogy az egyik női szereplő viselkedése nem olyan, mint ahogy egy asszony viselkednék az adott helyzetben, azaz nem tipikus. (T. Gy. 1822. 10. 110—113.)
- 134 Az 1823. 10. kötetben (93—102.) SPECH Lajos ismerteti MÉSZÁROS Károlynak "A tsehek vára" c. "eredeti hazai költemény"-ét, s a szerzőt más, képzettségének és tehetségének jobban megfelelő pályára tanácsolja.
- 135 Az X. jelű recenzió a Kenyér-mezei viadal c. énekes vitézi játékról többek között azt írja, hogy a törökök több mint egy évszázadig pusztították az országot, de nem tettek annyi kárt benne, mint ez a mű a magyar irodalomban, s

ilyen munkák mellett még évszázadokig fog az sznylődni.
(T. Gy. 1825. 7. 83—106.)

- 136 Bajza József és Toldy Ferenc levelezése 257.
- 137 TOLDY Ferenc: Aesthetikai levelek Vörösmarty Mihály épikus munkájáról, némelly bevezető észrevételekkel (T. Gy. 1826. 7. 73—111.; 1827. 5. 64—112. és 5. 89—100.)
- 138 Fejér szerkesztősége idején: 1817: 735; — 1818: 948. Thaisz szerkesztősége idején: 1819: 762; — 1820: 727; — 1821: 838; — 1822: 881; — 1823: 816; — 1824: 716; — 1825: 683; — 1826: 672; — 1827: 687.
- 139 WALDAPFEL József: i. m. 325. és HORVÁTH Károly: A klasszikából a romantikába, Bp. 1968. 414.
- 140 WALDAPFEL József: i. m. 325.

Tartalomjegyzék

I. A nemesi eredetiség-program kibontakozása a folyó- iratban Fejér György szerkesztősége idején (1817— —1818)	3
II. A Fejér—Thaisz váltás	15
III. A "közhaszon" érdekében: a folyóirat Thaisz szer- kesztősége idején (1819—1827)	18
Jegyzetek	42

The history of a Hungarian scientific journal
---"Tudományos Gyűjtemény"--- during the period of its
first two editors /1817--1827/

In Hungary the first long-lived scholarly journal of an encyclopaedic character was a periodical publication entitled "Tudományos Gyűjtemény" /1817--1841/. Our study is presenting the first ten years of its history.

The activity of its first editor György FEJÉR /1817--1818/ coincided with the rise and development of a programme propagating all that was genuinely Hungarian and, at the same time, contributing to an idea of national "glory", confined to the role played by the Hungarian nobility. Though the main intention of this programme, as admitted by its representatives /György FEJÉR, István HORVÁT, Miklós JANKOVICH etc./, was to promote the Hungarian national language and to contribute to the cultural development of the Hungarian nation through forwarding national literature and scholarship written and cultivated in that very language, the way of their attaining this end - owing to their idea of "a nation of noblemen" - was, in many respects, contradictory. The subjects and themes of the first period were drawn from the field of the so-called "national disciplines", e.g. Hungarian linguistics and philology, national history and geography, Hungarian statistics and literary studies. The journal had already played an important role in the movement of the Hungarian neologists /linguistic innovators/ of the period, as well. Its regular critical column - despite of publishing some essays in criticism by the young Ferenc KÖLCSEY - was also the stage of the contradictions to be found in the editorial conception.

From 1819 to the end of 1827 - in the second period of its existence, under the editorship of András THAISZ - the journal, following the example of the German and Austrian Intelligenzblätter, published writings promoting public interest in particular, its main purpose being to encourage young scholars and writers, and to provide an opportunity of publishing their works. As a consequence of that policy, the scientific level of the journal fell remarkably. The major studies and articles of the period formed a unity, with respect to their subjects,

and were dealing with the correlation between the nation, language, learning and literature. Their principal merit was in their pointing out what fields should be cultivated in connection with Hungarian national culture. Most of the studies published in the journal can be classified as historiography, besides, questions of linguistics, philosophy, literary studies, economics and those of the natural and medical sciences were discussed.

Under the editorship of András THAISZ, the journal became an organ of mediocrities and, as to the question of national development, of the middle-of-the-road attitude. The critical column was dwindled into book-reviews.

Investigations into the subscribers to and readers of the journal prove, that this periodical was widely popular all over the country - it had nearly 1.000 subscribers -: this fact underlines the role and influence of the "Tudományos Gyűjtemény" in Hungary, on the eve of the Reform Age.

F.k.: Dr. Karácsonyi Béla igazgató

Készült a JATE Sokszorosító Üzemében.

Engedélyszám: 552 példányszám: 500

Méret : B/5 F.v.: Lengyel Gábor

**DISSERTATIONES
EX BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE**

1. LENGYEL ANDRÁS: A szegedi Egyetemi Könyvtár Móra-kéziratai. /Katalógus és szövegközlés./ (Móra-Handschriften in der Zentralbibliothek der Attila József Universität zu Szeged. /Verzeichnis und Textmitteilungen./) Szeged, 1976. (Deutsche Zusammenfassung.)

